УРБАНИЗАЦИЯ - ПРЕНАСЕЛЕНОСТ - ИДЕНТИЧНОСТ: МИНАЛО И БЪДЕЩЕ

АВТОРЕФЕРАТ

ДАРЕНА МИЛКОВА

УНИВЕРСИТЕТ ПО АРХИТЕКТУРА, СТРОИТЕЛСТВО И ГЕОДЕЗИЯ
КАТЕДРА “ИСТОРИЯ И ТЕОРИЯ НА АРХИТЕКТУРАТА”

Урбанизация - пренаселеност - идентичност: минало и бъдеще

ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД
за присъждане на образователна и научна степен “доктор”

АВТОР: арх. Дарена Милкова
НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ: доц. д-р арх. Тодор Цигов

ПРОФЕСИОНАЛНО НАПРАВЛЕНИЕ
5.7. Архитектура, строителство и геодезия

НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ:
“Теория и история на архитектурата”

София, 2026 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ТРУДА. 6

Необходимост и актуалност на разработката 9

Обект и предмет на изследването 10

Основна теза 10

Цел на изследването 11

Задачи 11

Обхват и рамка на изследването 12

Методология 13

Обем и структура на дисертационния труд 14

УРБАНИЗАЦИЯТА НА СВЕТА. 16

1.1. Урбанизация - определение 17

1.2. Теории за възникване на градовете 17

1.3. Исторически преглед на урбанизационните процеси 18

1.3.а. Първата урбанистична революция 18

1.3.б. Втората урбанистична революция 18

1.3.в. Трета урбанистична революция 20

1.3.г. XXI век - съвременни урбанизационни тенденции и предизвикателства 21

1.4. Типологичен преглед на градовете 21

1.4.а. Типология на градовете според начина им на възникване 21

1.4.б. Типология на градовете според нормативните разбирания за тях 23

1.4.в. Теоретични надграждания в разбирането за типологията на градовете 24

1.5. Изводи 27

ГЛАВА 2: ОТ МИГРАЦИЯ КЪМ ПРЕНАСЕЛЕНОСТ. 28

2.1. Миграция: определение и Основни тенденции. 29

2.2. Миграция: мотивации, стремежи и движещи сили 29

2.2.а. Функционалистки теории за миграцията 30

2.2.б. Историко-структурни теории за миграцията. 31

2.2.в. Теории, ориентирани към мигранта като част от колектива 31

2.2.г. Теории за миграционния преход 31

2.2.д. Теории, отчитащи индивидуалните емоции на мигрантите 32

2.2.е. Теории, отчитащи бъдещите въобразени представи 33

2.2.ж. Изводи 34

2.3. Ролята на социално изградения /въобразения/ образ 34

2.4. Изводи 35

ГЛАВА 3: ЛИЧНАТА ИДЕНТИЧНОСТ И ГРАДСКАТА СРЕДА 36

3.1. Идентичността във философски и в социокултурен аспект. 37

3.1.а. Идентичност - философски аспект 37

3.1.б. Идентичност - социокултурен аспект 38

3.1.в. Взаимодействие между човешкото развитие и градската среда 39

3.2. Ролята на града в Постигането на лична идентичност 41

3.2.а. Анонимността в големия град 42

3.2.б. Образът на града и възможностите за реализация 42

ГЛАВА 4: ИРАЦИОНАЛНАТА ПРИВЛЕКАТЕЛНОСТ НА ГОЛЕМИТЕ НАСЕЛЕНИ МЕСТА 44

4.1. Градската среда и степента на предпочитане. 45

4.1.а. Градина "Свети Седмочисленици" - динамика и оживление 46

4.1.б. Градина "Равин Гавриел Меркадо Алмоснино" - спокойствие и статичност 47

4.2. Градът и принципите, удовлетворяващи неговия образ 47

4.3. София като поле за анализ. 50

4.3.а. Град София и формирането на историческия център на града. Демографските тенденции в столицата от Освобождението до днес. 51

4.3.б. Площад “Независимост” - анфиладен тип градска структура 51

4.3.в. Площад “Света Неделя” - центричен тип градска структура 54

4.3.г. Поредицата от зелени и площадни пространства в София - градска структура тип “Лабиринт” 58

4.4. Парадоксът на града столица 61

4.4.а. Случаят Австралия: Сидни и Канбера 62

4.4.б. Случаят Бразилия: Рио де Жанейро и Бразилия 63

4.4.в. Случаят Нигерия: Лагос и Абуджа 64

4.4.г. Случаят Пакистан: Карачи и Исламабад 65

4.4.д. Изводи 67

4.5. Обобщение и изводи 68

Заключение: обобщени изводи. Приноси. Перспективи за развитие 71

Обобщени изводи 72

Приноси 73

Перспективи за развитие 73

Публикации на автора по темата на дисертацията 74

Участия на автора в научни конференции, обучения и семинари, свързани с темата на дисертационния труд 74

ВЪВЕДЕНИЕ:
ОБЩА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ТРУДА.

Урбанизацията и развитието на градовете през различните исторически периоди е обект на нестихващ интерес в научните среди, провокирал множество изследвания и анализи. Днес светът все по-често се сблъсква с проблемите от нарастващата урбанизация като презастрояване, поява на неформални квартали и гета, висока плътност и гъстота на застройката, пренаселеност, огромни булеварди, изпълнени с автомобили и задръствания, замърсяване на въздуха и влошаване на условията и качеството на живот в градовете. Въпреки всички тези проблеми, хората продължават да избират големите градове и да мигрират към тях. И ако към средата на XX век около 1/3 от световното население живее в градовете, то през 2016 г. за първи път това съотношение се променя и градското население изпреварва селското като процент (съгласно доклад на ООН 2016г., 54% от световното население живее в урбанизирана среда). Прогнозите сочат, че до 2050 година около две трети от населението на Земята ще живее в урбанизирани райони (UN-Habitat, 2016). Тоест градското население тогава ще бъде повече отколкото в момента е цялото световно население.

Едновременно с това днес все повече се забелязва неравномерно разпределение на населението, което води и до концентрация на глобалната икономика в няколко мегаполиса и силно урбанизирани региона в света. Така през 2025г. едва 7% от световното население (около 600 милиона души), живеещо в 440 града, произвежда половината от световния брутен вътрешен продукт (Уилсън, 2020/2022: 12-13). В допълнение се откроява и тенденция за единични градове, които генерират почти половината от богатството на съответната страна. Такива примери са Сао Пауло, Москва, Йоханесбург, както и Лагос, в който са концентрирани 60% от промишлените и търговските дейности на Нигерия и само 10% от населението ѝ. А в Китай 40% от стопанската производителност на страната се генерира едва от три мегаполисни региона (ibid).

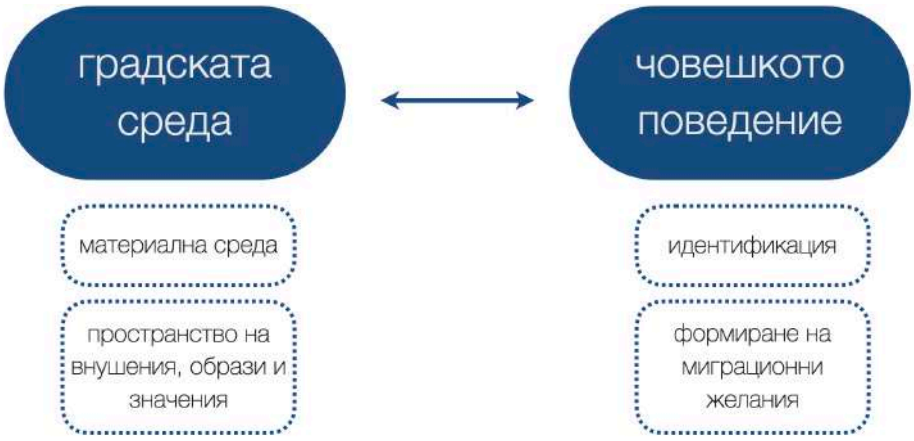
Последният доклад на Обединените нации относно световната урбанизация акцентира още повече на тези притеснителни тенденции (UN DESA/POP/2025/TR/ NO.12), поставяйки темите за урбанизацията и пренаселеността в центъра на съвременния дебат. Мерките, които се предлагат засягат предимно рационални аспекти без да отчитат индивидуалния човешки фактор. Цели се решаване на проблемите постфактум, а не превантивно. Именно това очертава необходимостта и от задълбочено изследване на гореспоменатите процеси, както и от разбиране на принципите, които стоят в основата им и от изясняване на връзката между градската среда и човешкото поведение.

Ролята на човека във формирането на градската тъкан е безспорна: със своите действия и поведение човек моделира и променя обкръжаващата

го среда. Обратното взаимодействие също е факт. Съответно, съвременният град не е единствено материална среда, изградена от улици, сгради, площади и инфраструктура, а многоизмерно пространство, което активно участва във формирането на човешките желания, социалните отношения и представите за възможен начин на живот. Осъзнаването на тази взаимозависимост обаче не винаги е било присъщо за предходните поколения и поради това не е било обект на систематичен анализ. В този смисъл градската среда следва да бъде разглеждана не само като физическа рамка на ежедневието, но и като носител на образи, значения и внушения, които влияят върху начина, по който човек възприема собственото си място в обществото.

Градската морфология има пряка връзка с формирането на социалната идентичност и оказва съществено влияние върху нея. Като носител на различни културни, икономически и политически процеси, градската среда е резултат от тяхното взаимодействие и придобива съответни пространствени форми и характеристики. Различните модели на пространствена организация, отразяващи както рационални, така и ирационални влияния, предразполагат към възникването на различни типове социални взаимодействия, практики на обитаване и форми на идентичност. Същевременно социалните идентичности се отразяват активно в трансформацията на градското пространство, като непрекъснато го изграждат и преформулират (Lefebvre, 1991; Sennett, 2018). Така градът се явява динамичен продукт на взаимното влияние между пространствената структура и социалния живот, а градската морфология се превръща не само в отражение на социалната реалност, но и в активен фактор за нейното конструиране и поддържане.

Особено значение придобива въпросът за притегателната сила (привлекателността)[1] на градовете и за механизмите, чрез които определени

Фиг.1.1: Връзка между градската среда и човешкото поведение // Авторова схема

[1] За целите на настоящия труд, привлекателността на градовете се разбира като притегателната сила, създаваща желание за обитаване на това населено място.

населени места се възприемат като пространства на възможности, свобода, промяна и постигане на лична реализация и идентичност. В условията на засилена мобилност и концентрация на население в големите урбанизирани центрове, градът все по-често е не само реална дестинация, но и въобразен образ - проекция на желания, очаквания и стремежи. Този образ се формира под въздействието на икономически, социални, културни и психологически фактори, но също така и чрез конкретните архитектурно-градоустройствени характеристики на средата.

Необходимост и актуалност на разработката

Актуалността на настоящото изследване произтича от растящата необходимост миграционните процеси да бъдат преосмислени, а мотивациите за тях - преоценени. Това налага да бъдат разгледани не само през рационалните им основания - трудова заетост, образование, доходи, услуги и инфраструктура, защото практиката показва, че на тази база мерките за намаляване на миграцията към големите населени места не са ефективни - но и през по-слабо изследваните ирационални, идентификационни и образни фактори, които участват във формирането на желанието за преместване. Привлекателността на големия град често се основава не само на реалните му функционални предимства, а и на представата за него като място на по-голяма свобода, анонимност, разнообразие, социална динамика и възможност за лична и социална реализация и идентичност.

В този контекст архитектурно-градоустройствената проблематика придобива по-широко значение. Градската форма, пространствената структура, начинът на свързване на публичните пространства, йерархиите, центровете, преходите и възможностите за движение не са само композиционни или функционални характеристики. Те могат да бъдат разглеждани и като фактори, които участват в изграждането на образа на града, в моделирането на социалните взаимодействия и в начина, по който човек възприема собствените си възможности за принадлежност и реализация. Именно поради това е необходимо да се изследва как определени морфологични и пространствени особености могат да пораждат усещане за възможност, принадлежност, свобода, промяна или идентичностна реализация.

Необходимостта от настоящото изследване се обуславя и от факта, че миграционният натиск към големите градове не може да бъде обяснен единствено посредством административни, икономически или инфраструктурни фактори. Те безспорно са важни, но не изчерпват всички

основания, поради които човек избира едно място пред друго. Ако част от привлекателността на града се формира чрез неговия образ, чрез възможностите за социална идентификация и чрез пространственото му въздействие, то архитектурата и градоустройството могат да бъдат разглеждани като потенциален инструмент за повишаване на качеството и притегателната сила на различни населени места.

Основният проблем, който настоящото изследване поставя, е свързан с недостатъчно изяснената връзка между градската среда, човешкото поведение, процесите на идентификация и формирането на миграционни желания. Въпреки че миграцията традиционно се разглежда през икономически, демографски, социални и политически фактори, по-слабо разработен остава въпросът за ролята на архитектурно-градоустройствените характеристики, на градската морфология и на въобразения образ за града като фактори, които влияят върху желанието за преместване.

Следователно проблемът не се състои единствено в това, че големите градове предлагат повече реални възможности, а и в това, че те концентрират определени пространствени качества, образи и внушения, които ги превръщат в желани места за живот. Това поставя въпроса дали част от тези образни, пространствени и морфологични характеристики, както и свързаните с тях механизми за формиране на социална идентичност и усещане за възможност, могат да бъдат изведени, анализирани и трансформирани в архитектурно-градоустройствени похвати, които, приложини и в по-малките населени места, могат да повишават привлекателната им сила по начин, който да позволи преосмисляне на миграционните желания. Именно това е и посоката, в която се разгръща настоящото изследване.

Обект и предмет на изследването

Обект на изследване са урбанизационните процеси, градската среда и населените места като пространствени, социални и образни структури.

Предмет на изследването са архитектурно-градоустройствените и морфологични характеристики на градската среда, които участват във формирането на нейния образ и оказват ирационално влияние върху човешките стремежи, идентичностни търсения и миграционни желания.

Основна теза

Основната изследователска теза е, че градската среда оказва влияние върху човешките стремежи и върху желанието за миграция не само чрез

своите функционални и икономически характеристики, но и чрез своята пространствена структура, морфология, образ и способност да подкрепя процесите на лична идентификация.

Оказва се, че на всяко населено място, независимо от неговия мащаб, са присъщи определени образни внушения, породени от архитектурно-градоустройствени фактори, които въздействат привлекателно за хората по линия на личната идентичност и стремежа към лична реализация. Оттук следва и тезата на изследването, че могат да бъдат изведени принципи на зависимост между социума и градската среда - като наличие или липса на свобода и избор, от една страна, и на възможности за реализация, от друга - които обуславят защо едни градове се оказват по-привлекателни за обитаване от други. Съответно, възможност тези принципи да бъдат приложими във всяко населено място.

Цел на изследването

Целта на настоящото изследване е да изясни връзката между човека, градската среда и въобразения образ на града[2], като на тази основа изведе архитектурно-градоустройствени образни характеристики, които могат да бъдат трансформирани в проектантски похвати. Тяхното приложение в различни населени места би могло да усили образния потенциал на градовете и да създаде условия за преосмисляне на съществуващите миграционни желания. Основание за това е разбирането, че ирационалните стремежи, поради самото си естество, могат да бъдат удовлетворявани и образно.

В този смисъл не става въпрос за преодоляване на миграционния проблем единствено чрез образни въздействия, а за създаване на допълнителни възможности за осмисляне на многоспектърния характер на миграционните желания към големите градове. Интегрираното прилагане на тези похвати заедно с комплекс от рационални мерки на локално и национално равнище, които не са предмет на настоящото изследване, би позволило по-пълен и цялостен поглед върху темата.

Задачи

Основната задача, която настоящото изследване си поставя, е извеждането на архитектурно-градоустройствени похвати, чрез които практически да се изясни взаимното влияние между човека и градската среда. За постигането на тази цел са формулирани следните подзадачи:

---

[2] Въобразеният образ за града е социално изградената представа за дадено населено място. Подробно тази тема е разгледана във втора глава.

✦ Да се изведат основни тенденции в урбанизационните практики чрез исторически и историографски преглед, разглеждащ както планираните, така и спонтанно възникналите градски форми;

✦ Да се изведе типология на обемно-пространствената организация, обхващаща диапазона от отделни обекти до населени места, независимо от тяхното първоначално предназначение или социокултурна ориентация;

✦ Да се очертаят водещите изследвания относно миграционните мотиви и стремежи, като се отчетат както рационалните, така и ирационалните фактори, които ги провокират;

✦ Да се отчете ролята на индивидуалните човешки желания и ирационалните подбуди, от една страна, и на въобразения образ за града, от друга, като фактори, влияещи на решението за миграция;

✦ Да се изследва темата за идентичността и за постигането на лична идентичност във философски и социокултурен аспект;

✦ Да се изведе връзката между социума и човешкото поведение, от една страна, и градската среда и морфология, от друга, за да се открои взаимното влияние между човека и градската среда;

✦ Да се изясни ролята на града в стремежа към постигане на лична идентичност, като се изведат онези характеристики на градовете, които оказват най-силно влияние върху човека;

✦ Да се изясни ирационалната привлекателност на градовете чрез извеждане на архитектурно-градоустройствени принципи, които на ирационално равнище биха могли да удовлетворят образа за града;

✦ По емпиричен път, чрез прилагане на вече изведените принципи, да се формулират принципни модели за архитектурно-градоустройствени намеси в различните типове структура, приложими и в други населени места, така че да създават аналогично образно въздействие, намаляващо желанието за миграция.

Обхват и рамка на изследването

Времеви обхват: Изследването разглежда урбанизационните процеси в населените места от възникването на градовете до днес, като не цели историческа изчерпателност по темата, а проследява основни ключови етапи в тези процеси.

Типологичен обхват: Изследването разглежда начините на възникване и развитие на градските форми, довели до определени морфологични особености, като поставя фокуса върху планираните и спонтанно възникналите градски форми.

Тематичен обхват: Изследването излиза извън рамките на чисто архитектурната и градоустройствената проблематика и осъществява връзка с областите на психологията, социологията, философията, миграционната теория, градската теория, градската социология и антропология. Този интердисциплинарен подход цели да обхване онези аспекти, които оказват пряко влияние върху темите, предмет на настоящия труд.

Изследователски ограничения: Настоящото изследване не разглежда миграцията като изцяло икономически, демографски или политически процес, а се съсредоточава върху онези нейни аспекти, които могат да бъдат свързани с възприемането на градската среда, с въобразения образ за града и с архитектурно-градоустройствените характеристики на населените места. В този смисъл трудът не цели пълно решаване на миграционния проблем, а извеждане на архитектурно-градоустройствени похвати като допълнение при по-цялостното осмисляне на проблема.

Методология

Комплексният характер на изследвания проблем налага прилагането на интердисциплинарна методологична рамка, която съчетава следните изследователски методи:

- *Исторически и историографски метод* - за проследяване на възникването и развитието на населените места в различни исторически периоди и културни контексти, както и за изясняване на предпоставките за формирането на различни градски структури;
- *Сравнителен метод* - за съпоставяне на различни градоустройствени примери, типове градски структури и теоретични постановки с цел откроряване на общите закономерности и специфичните им особености;
- *Типологичен метод* за извеждане и систематизиране на основни типове градска структура въз основа на техните пространствени, композиционни и функционални характеристики;
- *Морфологичен анализ* - за изследване на формообразуването, пространствената организация и взаимоотношенията между основните елементи на градската среда;
- *Теоретичен анализ и критичен преглед на научната литература* - за издирване, изучаване и систематизиране на публикации и документи, свързани с темата, както и за изследване, съпоставка и интерпретация на съществуващи теории в областта на градоустройството, социологията, психологията, философията, миграционната теория, градска социология и антропология;

✦ *Интердисциплинарен подход* - за осъществяване на връзка между градоустройствената проблематика и изследвания от областта на психологията, социологията, философията и миграционните изследвания;

✦ *Аналитико-синтетичен метод* - за последователно изследване на отделни исторически, теоретични и пространствени характеристики и за тяхното обобщаване в цялостни изводи, авторски класификации и принципни модели;

✦ *Емпиричен метод* - за проверка и конкретизиране на общите теоретични постановки чрез анализ на реална градска среда и на конкретни пространствени ситуации.

Обем и структура на дисертационния труд

Дисертационният труд се състои от въведение, четири глави и заключение. Той е с обем 261 страници, които съответстват на 226 стандартни машинописни страници (по 1800 интервала). Съдържа общо 107 фигури (схеми и снимки), от които 20 авторски схеми.

ВЪВЕДЕНИЕТО очертава общите характеристики на труда и основните посоки на изследването.

ГЛАВА 1: УРБАНИЗАЦИЯТА НА СВЕТА проследява еволюцията на урбанизационните процеси от Древността до наши дни и разглежда типологии на градове спрямо начина им на възникване и развитие. Извежда се собствена типологична класификация на обемно-пространствената организация на населените места, независимо от първоначално им предназначение или социокултурна ориентация.

ГЛАВА 2: ОТ МИГРАЦИЯ КЪМ ПРЕНАСЕЛЕНОСТ разглежда миграцията като един от ключовите фактори в урбанизацията. Очертани са променящите се разбирания за мотивите за миграция като са изведени тези, имащи пряко отношение с темата на труда, а именно социално конструирания образ на средата и желанието за постигане на лична реализация.

ГЛАВА 3: ЛИЧНАТА ИДЕНТИЧНОСТ И ГРАДСКАТА СРЕДА разглежда идентичността във философски и социокултурен аспект. Очертава връзката между човешкото развитие и градската среда и извежда ролята на града като една от основополагащите за постигането на лична идентичност.

ГЛАВА 4: ИРАЦИОНАЛНАТА ПРИВЛЕКАТЕЛНОСТ НА ГОЛЕМИТЕ НАСЕЛЕНИ МЕСТА извежда по емпиричен път две основни тенденции, чиито белези човек несъзнавано търси в градската среда. Определени са техните градоустройствени еквиваленти, дефинирани като архитектурно-градоустройствени похвати. Чрез анализ на реални пространствени ситуации от София и други градове е проследено приложението им в рамките на вече

изведените три типологии на обемно-пространствената организация на населените места. Така главата обобщава теоретичните постановки на изследването и проверява приложимостта им в конкретна градска среда.

ЗАКЛЮЧЕНИЕТО включва обобщение на изводите от научното изследване и представя научно-теоретичните и научно-приложните приносите. Очертани са възможностите за развитие на темата. Представени са и публикациите на автора по темата на дисертационния труд и участията му в научни конференции, свързани с темата.

ЛИТЕРАТУРА включва 157 източника на кирилица и латиница, включително електронни, подредени по азбучен ред на имената на авторите. Цитирането става в съответствие с БДС ISO 690: 2021.

ГЛАВА 1:
УРБАНИЗАЦИЯТА НА СВЕТА.

Предпоставки и фактори за възникването и развитието на градовете; теоретични надграждания и модели.

1.1. УРБАНИЗАЦИЯ - ОПРЕДЕЛЕНИЕ

Урбанизацията е комплексен социално-икономически процес, изразяващ нарастващата роля на градовете и градския начин на живот. Според доклад на ООН тя има две основни направления. Първото е свързано с пространствените и демографските промени - разширяване на застроената среда, трансформация на селски територии в градски, и в резултат на това - увеличаване на броя, площта, плътността и населението на градовете (ST/ESA/SER.A/421: iii). Второто засяга социокултурните последици от тези процеси - формиране на градска култура, нови социални групи, ценности, нагласи и поведения (Castells, 1977: 9)[3]. Така градският начин на живот постепенно започва да доминира, а човешките отношения се формализират под въздействието на индустрията и социално-икономическите промени.

1.2. ТЕОРИИ ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА ГРАДОВЕТЕ

"Съмнително е дали някога ще бъде идентифициран един-единствен, автономен, причинно-следствен фактор във връзка със социалните, икономическите и политическите трансформации, довели до появата на градски форми... каквито и структурни промени в социалната организация да са били предизвикани от търговията, войната или технологиите, те е трябвало да бъдат потвърдени от някакъв инструмент на власт, за да постигнат институционализирана трайност."[4] Пол Уитли

Съществуват различни теории за възникването на първите градове, които акцентират върху икономически, защитни и религиозни фактори. Най-разпространена е теорията за селскостопанския излишък, според която развитието на земеделието, технологичните нововъведения и производството в излишък изискват централизирана социална организация и форма на управление, довели до уседнал живот и градски поселения (Kostof, 1991:31).

Противоположна позиция развива Джейн Джейкъбс, която поставя града преди земеделието и обяснява появата му чрез пазарните мрежи, търговията, гъстотата и комуникацията на градската среда като източник на иновации (Jacobs, 1969) (Soja, 2000: 43). Други теории извеждат значението на светилищата и култовите обекти, както и на защитните стени като фактори за формиране на градска структура (Вебер, 2002/1921:7-32). Тези обяснения не следва да се разглеждат като взаимно изключващи се, а като допълващи се аспекти на ранната урбанизация - процес на постепенна трансформация на обитаемата среда, управлението и социалната организация.

---

[3] Мануел Кастелс (1942г.) - един от водещите изследователи в областта на социологията и градското планиране също дава определение за урбанизацията, откроявайки същите две основни направления на този процес: (1) "пространствената концентрация на населението" и (2) "разпространението на системата от ценности, нагласи и поведение, наречена „градска култура" (Castells, 1977: 9).

[4] Wheatley, P. 1971. *The Pivot of the Four Quarters.* Edinburgh:Edinburgh University Press: 318 // Carter, H. 1983. *An Introduction to Urban Historical Geography*. Edward Arnold (Publishers) Ltd. ISBN 0-7131-6386-0

1.3. ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА УРБАНИЗАЦИОННИТЕ ПРОЦЕСИ

“ Градовете са амалгама от сгради и хора. […] Но независимо дали е роден под божествено ръководство или от спекулативен импулс, моделът ще изсъхне и дори ще умре, освен ако хората не изковат в него специален, самоподдържащ се живот, който може да оцелее през несгодите и обратите на съдбата.” Спиро Костоф[5]

С цел изследване на процесите и проблемите, свързани със съвременната масова урбанизация, е необходимо да се проследи еволюцията на града и нейните ключови повратни моменти. Направеният историографски анализ не претендира за изчерпателност, а цели да открои онези етапи, илюстриращи възникването на първите градове и съществените промени в развитието на човечеството, цивилизациите и градската форма. Прегледът започва със сведенията за най-ранните градове, след което разглежда общата еволюция на градовете, опирайки се частично на периодизацията на Едуард Соджа и вплитайки идеи на Луис Мъмфорд, Мануел Кастелс, Джейн Джейкъбс и Саския Сасен. Особено значение има концепцията на Соджа за трите урбанистични революции, които той определя като повратни моменти в геоисторическото развитие на градовете и градското пространство.

1.3.а. Първата урбанистична революция

Първата урбанистична революция Соджа свързва с най-ранните примери за урбанизиране, въплъщаващи основно тенденцията за организиране на обитаваната земя чрез създаване на определен пространствен и социален ред. Първи сведения за това разграничаване на обитаемото от необитаемото пространство, са открити в Чатал Хююк - селище в днешна Анатолия, югоизточна Турция, датирано в периода 7400-5200 г. пр. Хр. Белези и характеристики на неолитни селища са открити и на други места в Западна Азия като например Йерихон в днешна Палестина, Айн Газал на територията на днешна Йордания и Хирокития на територията на днешен Кипър. Всички те представляват протоградове, от които са получени сведения за различни постройки, за специфична пространствена организация и различни характерни белези. Така те се явяват свидетелства за едни от първите урбанизационни явления, известни досега.

1.3.б. Втората урбанистична революция

Втората урбанистична революция според Соджа настъпва Втората урбанистична революция според Едуард Соджа обхваща прехода от неолитни земеделски селища към организирани градове през Древността. Именно

[5] Kostof, Spiro. 1991. *The City Shaped. Urban Patterns and Meanings through History.* New York: Bulfinch Press

тогава възникват първите устойчиви градски култури, при които градът се утвърждава като център на управление, култ, търговски обмен и социална организация. Тези ранни градове[6] се характеризират с централизация на властта, религиозни и културни практики, социална стратификация, пространствено изразена йерархия, както и с появата на писменост и писана история.

Първите големи градски култури възникват независимо една от друга в Месопотамия, Египет, Харапската цивилизация, Китай, Средна и Южна Америка, но въпреки географската си отдалеченост показват сходни белези - сложна социална структура, форма на управление и нов пространствен ред. Градската форма често се обосновава чрез космически, религиозен или символен ред, като отделя специално място на сградите на жреците и управляващите.

През следващите векове урбанизацията се развива неравномерно, преминавайки през периоди на експанзия, застой, упадък и ново разрастване. Постепенно се утвърждава планираната териториална експанзия чрез мрежи от колониални, търговски и административни градове. В Антична Гърция се формират самостоятелни градове-държави - полиси, докато Римската империя развива йерархична управленска структура, подчинена на един водещ център - Рим. Градският план постепенно се типизира: от неправилна градска форма към ортогонална улична мрежа и римски военни каструми, които осигуряват бърза експанзия и ефективен контрол върху територии. Така гръцките колонии и Римската империя полагат основите на европейската градска система, без обаче да променят същностно градската организация. Затова според Соджа това остава част от Втората урбанистична революция, тъй като градовете и урбанизационния модел се разраства, но не претърпява структурна промяна.

Между VI и XIII век европейските[7] градове преминават от антична регулярност към средновековна органичност. Разпадането на Западната Римска империя води до упадък на класическата градска култура, а във Византия политическата нестабилност, аграризацията и отбранителните нужди променят градоустройството. Градовете се разполагат върху естествено защитени терени, укрепват се и придобиват лабиринтна морфология. В Западна Европа феодалните и манастирските владения изместват градовете като основни центрове, но от XI век търговията и занаятите стимулират ново градско развитие. Решетъчната система не изчезва напълно, а остава като следа, погълната от хаотичната и лабиринтна средновековна тъкан.

---

[6] Според повечето историци това се определя като моментът на първата урбанизация.

[7] В останалата част от света също се случват редица промени. Идването на исляма през VII век например води до възраждането на редица градове, до основаването на нови и до разцъфването на други, благодарение на търговските взаимоотношения в тези части.

Между XIV и XVIII век Ренесансът, Реформацията, научните открития и Великите географски открития поставят началото на глобална европейска експанзия и масова урбанизация на нови територии. Атлантическите пристанища като Лисабон, Антверпен, Амстердам и Лондон изместват старите средиземноморски центрове и градовете от Ханзата, превръщайки се във възли на световната търговия. В Европа съществуващите градове се трансформират чрез геометрично прецизни намеси и чрез идеята за „идеалния град“, докато в колониалните територии ортогоналният план, централният площад и функционалното зониране стават инструменти за политически, икономически, военен и културен контрол. Испанският, португалският, френският, британският и нидерландският модел изразяват различни форми на колониално господство, но всички разпространяват европейския градоустройствен и социален ред.

Въпреки невиждания мащаб на тази експанзия, тя по същество репликира вече познатите модели на града-държава и градската организация, поради което Соджа я разглежда като продължение, а не като структурно нов етап в урбанистичната история (Soja, 2000: 67).

1.3.в. Трета урбанистична революция

В края на XVIII век и началото на XIX век, с формирането на национални държави и с настъпването на Индустриалната революция, започва нов етап в урбанизирането на света. Появява се индустриалният град - град, в който производството се разполага в самата градска територия. Формират се нов социален ред и нови обществени класи - пролетариат и буржоазия, които са изконно свързани с градската среда. Само за периода 1800–1850 г. делът на градското население в световен мащаб нараства от 5% на 16%, което представлява безпрецедентна промяна в съотношението между селско и градско население.

Именно тези социални и пространствени трансформации Соджа определя като начало на Третата урбанистична революция - етап, белязан не толкова от териториалното разрастване на градовете, колкото от масовото преструктуриране на населението от селско към градско в рамките на националните общности (Soja, 2000:5 и 76-77). Емблематични примери за новия индустриален град са Манчестър и Чикаго.

Бързото нарастване на градското население поражда сериозни проблеми - пренаселеност, лоши санитарни условия, тежък труд, социална сегрегация и мизерия (Уилсън: 2020/2022:230 и Енгелс: 1845). Въпреки това миграцията към индустриалните центрове продължава, тъй като градът се възприема едновременно като място на икономически възможности и като

пространство на лишения и социални компромиси. Този парадокс става една от основните характеристики на модерния град.

Уплътняването на градската тъкан и нарастващите социални напрежения водят до нови модели на градско планиране. Държавите и местните власти започват да прилагат рационализирани решения, санитарни политики, нормативи и мащабни градоустройствени реформи. Така се формира нов, планиран градски силует, различен от хаотичната морфология на историческия град, и се поставят основите на съвременния урбанизъм - още едно доказателство, че индустриализацията води до нови измерения на урбанизацията и до нова градска структура, поставящи началото на съвременния облик на градовете и на урбанизма като цяло.

1.3.г. XXI век - съвременни урбанизационни тенденции и предизвикателства

Последният етап от урбанизацията, от периода след Първата световна война до днес, се характеризира с изключително бързо разрастване на градовете, вече не само в Европа и Северна Америка, но и в Азия, Африка и Латинска Америка. Технологичният напредък, дигитализацията, глобализацията и преходът към икономика на услугите превръщат големите градове в глобални мрежови центрове (Дичев, 2008),(Сасен, 2011/2001). Медийно поддържаният образ на града като място на възможности засилва миграционните потоци (Кастелс, 1996/2004).. Това задълбочава проблемите с пренаселеността и неравномерното развитие, но тенденциите за миграция към тези места не стихват.

1.4. ТИПОЛОГИЧЕН ПРЕГЛЕД НА ГРАДОВЕТЕ

С оглед на поставените изследователски задачи, анализът преминава от историческия преглед на урбанизационните процеси към теоретичните модели за тяхното осмисляне. Целта не е изчерпателно разглеждане на всички класификации, а открояване на онези подходи, които обясняват града като пространствена, социална и морфологична структура и създават основа за последващ авторски аналитичен прочит.

1.4.а. Типология на градовете според начина им на възникване

По своята структура, начин на формиране и еволюция градовете могат да бъдат разграничени като естествено развили се и предварително планирани. Естествените градове възникват спонтанно около природен, икономически или социален ресурс, адаптирайки се към топографията и конкретните потребности на общността. Уличната им мрежа обикновено е неправилна и криволичеща, а структурата им се формира чрез исторически

натрупвания, различни културни пластове и постепенни трансформации. Поради това те се характеризират с хетерогенност, плътност, динамичност и способност за адаптация към променящите се социални и икономически условия.

Планираните градове, обратно, се създават чрез съзнателен и систематичен процес на проектиране, основан на предварително дефинирани принципи, цели и критерии. Те често следват идеологическа, икономическа или технологична визия и се отличават с ясна геометрия, функционално зониране, хомогенна структура и предварително зададена плътност. Обикновено са замислени като по-затворени системи, макар в някои случаи да предвиждат бъдещо развитие в рамките на вече установения градоустройствен модел.

През втората половина на XX век това разграничение е теоретично надградено от автори като Кристофър Александър и Мануел де Ланда. Александър противопоставя естествения град на изкуствения, като ги свързва съответно със структура тип полурешетка и дървовидна структура (Александър, 1965/1987:41). Естественият град при него е сложна система от припокриващи се връзки, множество възможности и висока степен на взаимодействие, докато изкуственият град е резултат от предварително планиране, ясно йерархизиране и ограничени възможности за развитие.

Мануел де Ланда разглежда града като отворена система, съставена от материални, институционални, социални и символни компоненти. Той надгражда геометричното разбиране за спонтанния и планирания град, като ги интерпретира през начина на формиране и управление. В този смисъл мрежовият град представлява самоорганизираща се структура с хоризонтални връзки, разнообразни елементи и процеси „отдолу-нагоре“, докато йерархичният град е продукт на централизирана власт, вертикален контрол и институционализиран ред (DeLanda 1997:30). Самият де Ланда уточнява, че реалните градове рядко принадлежат изцяло към единия или другия тип, а обикновено представляват смес от двата процеса.

Съпоставката между Александър и де Ланда показва, че и двамата разбират града като адаптивна система, в която пространствените структури и социалните отношения са взаимозависими. Естественият град и мрежовата структура се основават на историческо натрупване, самоорганизация, хоризонтални връзки и висока степен на жизненост. Обратно, изкуственият и йерархичният град въплъщават логиката на властта, реда и контрола, при която човешките потребности често се подчиняват на абстрактна система.

В контекста на настоящото изследване тези теории позволяват по-цялостно разбиране на градската структура като резултат едновременно от пространствени, социални, управленски и исторически процеси.

1.4.б. Типология на градовете според нормативните разбирания за тях

Кевин Линч насочва вниманието към връзката между градската форма и човешкия опит, превръщайки я в основен критерий за осмисляне и оценяване на съвременния град. Изхождайки от историческото развитие на градовете и от метафорите, чрез които те са били разбирани, той извежда три нормативни модела: градът като космос, градът като машина и градът като организъм. Това не е типология в тесен морфологичен смисъл, а ценностно-метафорична класификация, която показва как различните епохи са свързвали пространствения ред, социалната организация и човешкия живот.

Космическият модел възприема града като отражение на по-висш, сакрален и универсален ред. Симетрията, пътят на процесията, доминиращите композиционни акценти, границите, порталите и вертикалността създават усещане за стабилност, йерархия и социално подчинение. Така градската форма се превръща в средство за внушение, легитимиране на властта и изграждане на колективна идентичност (Lynch, 1981:73-80).

Моделът на града като машина разглежда средата като функционална система от автономни части, връзки и потоци. Водещи са ефективността, достъпът, рационалното разпределение и управляемостта. Той е характерен за селища, създавани с военна, колониална, индустриална или транспортна цел, и често се свързва с решетъчната структура - от гръцките колонии и римските каструми до бастидите и колониалните градове, включително и модернистичните визии на Льо Корбюзие, Сория-и-Мата и „Архиграм“. Ограничението му се проявява тогава, когато човекът бъде сведен до елемент в техническа система, а социалната доминация остане прикрита зад привидната ефективност (Lynch, 1981:81-90).

Органичният модел разбира града като жива, развиваща се и взаимосвързана цялост. Той се формира постепенно, адаптира се към потребностите и се възприема като процес, а не като завършен продукт. Важни са историческата наситеност, взаимозависимостта между частите и балансът между форма и процес. Линч обаче подчертава, че тази метафора може да прикрие властови отношения, социални конфликти и неравенства, представяйки ги като „естествени“.

Важно е да се отбележи, че трите модела не са строго разграничени исторически етапи или самостоятелни типове градове, а аналитични рамки за осмисляне на градската форма. Космическият модел акцентира върху реда и символиката, машинният - върху функцията и ефективността, а органичният - върху жизнеността и взаимосвързаността. Заедно те подготвят по-широко разбиране за града като среда, в която пространствената структура, човешкото възприятие, достъпът, участието и ценностите са неразривно свързани.

1.4.в. Теоретични надграждания в разбирането за типологията на градовете

Представените исторически преглед и теоретични типологии очертават различни начини за разбиране на възникването, развитието и структурата на градовете. Историческият анализ проследява урбанизацията от първите градове през териториалните експанзии, индустриалното разрастване и съвременните процеси на глобализация и дигитализация, докато типологичният преглед извежда отношенията между градска форма, власт, ред, свобода и човешко поведение.

На преден план се открояват две групи типологии, разкриващи различни отношения между градската форма, властта, свободата, реда и човешкото поведение: 1) според начина на възникване и развитие: естествено развили се и планирани градове, естествени и изкуствени при Александър, мрежови и йерархични при де Ланда; 2) според метафоричните представи за „добрия град“ при Линч - град космос, град машина и органичен град.

Анализът показва, че начинът на възникване на града задава и логиката на неговото бъдещо развитие. Естествено развилите се и мрежови структури предполагат хоризонтални връзки, адаптивност, възможности и свобода, докато планираните, изкуствени и йерархични градове са свързани с контрол, власт, ред и предварително зададени ограничения. Типологията на Линч допълва тази перспектива, показвайки как различните модели ограничават или разширяват възможността за избор - от подчинението на космическия ред, през свобода в рамките на машинния модел, до адаптивността на органичния град.

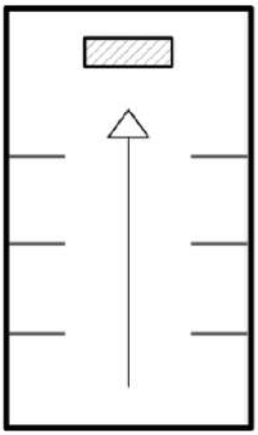
Тези наблюдения обосновават необходимостта от нова класификация, която не заменя предходните, а ги допълва през призмата на настоящото изследване. Тя поставя акцент върху внушението на градската структура към обитателя. Става дума за внушение, което не зависи единствено от първоначално заложените функции или метафори в градската форма, нито само от начина на възникване на градовете. Напротив, то отразява тяхната социокултурна ориентация и начина, по който градската структура задава възможности, ограничения и представи за живот в нея.

В контекста на настоящото изследване могат да бъдат изведени три основни типа обемно-пространствена организация - анфиладен, лабиринтен и центричен, които позволяват да се разчете начинът, по който пространството организира движението, възприятието и психосоциалните отношения. Подобно на древните мегалитни структури, чието конкретно предназначение често остава неясно, но чието значение се разпознава чрез вложения труд и пространствено въздействие, градските структури могат да бъдат анализирани чрез самата си организация. Дори когато функцията на дадена

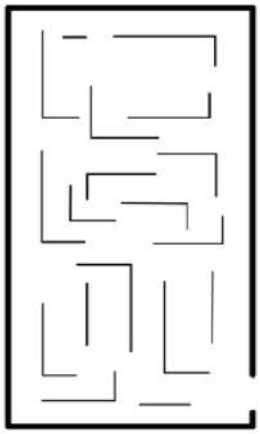
археологическа или градска форма не е напълно известна, нейната пространствена логика позволява да се предположат определени отношения между обитателите, властта, движението и общността.

Анфиладният тип градска структура се свързва с йерархичност, последователност и ясно насочено движение. Пространството се организира чрез оси, подчинени зони и последователни преходи, водещи към доминиращ обект - дворец, храм, площад на властта или монументален ансамбъл. Така градът не само обслужва движението, а го направлява и превръща в израз на социална и властова подчиненост. Затова анфиладният тип може да бъде определен като пространствен модел на йерархията, при който свободата на избор е силно ограничена, а доминиращият образ на властовия център задава основната логика на възприятие и поведение. Този тип структура може да бъде съотнесен с изкуствения град при Александър, с йерархичния град-столица при де Ланда, с космическия модел при Линч и с града тип акропол при Колин Роу.

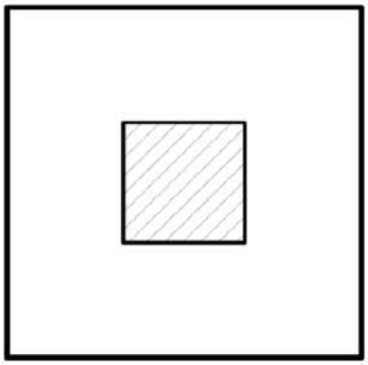
Лабиринтният тип градска структура следва противоположна логика, организирайки се чрез множество хоризонтални връзки, пресичания и възможни маршрути. Характерен е за естествено развилите се градове, при които пространствената тъкан възниква чрез исторически натрупвания, спонтанни решения, социални взаимодействия и адаптация към топографски, икономически и културни условия. Морфологично се отличава с хетерогенност, неправилна улична мрежа и с отсъствие на единна композиционна доминанта. Лабиринтната структура не означава хаос, а различен вид организация - гъвкава, адаптивна и основана на хоризонтални отношения. Тя предоставя множество възможности за движение, избор и откривателство, поради което може да бъде определена като пространствен модел на свободата, социалното взаимодействие и естественото развитие.

Фиг.1.20:
Градска структура тип "Анфилада"
Авторова схема

Фиг.1.21:
Градска структура тип "Лабиринт".
Авторова схема

Фиг.1.22:
Градска структура тип "Центричност"
Авторова схема

Този тип може да бъде свързан с естествения град при Александър, с града тип пазар при де Ланда и с органичния модел при Линч.

Центричният тип градска структура се основава на съсредоточаването около обединяващ център. За разлика от анфиладната структура, при която един елемент доминира и подчинява, тук той събира, организира и създава условия за относителна равнопоставеност между отделните елементи, както в социален, така и в градоустройствен аспект. Значението на центричния тип се разкрива чрез връзката му с околните пространства. Необходима е и определена празнина около него, която позволява да бъде възприет като общ ориентир. Липсата на движение определя тази структура като относително статична, но не в смисъла на застой, а на състояние на баланс и равновесие. Затова тя функционира най-пълноценно във връзка с останалите два типа градски структури. Нейната същност обаче не е само геометрична, а и социална: тя създава пространствен образ на общност и принадлежност, изразено чрез споделено отношение към центъра. Този тип структура може да бъде свързан с машинния модел при Линч, при който градската форма се разбира като рационално организирана система от взаимосвързани части, предполагаща подреденост и баланс.

Характерно и за трите типа е отношението им спрямо властовия елемент: ако анфиладната структура поражда усещане за ред чрез йерархия, а лабиринтната - усещане за свобода чрез движение и избор, то центричната структура създава усещане за свобода чрез равнопоставеност, принадлежност и възможност за участие в общото пространство.

Трите типа не съществуват в абсолютен и изолиран вид. Един реален град рядко може да бъде определен изцяло като анфиладен, лабиринтен или центричен. По-често отделни части от градската тъкан проявяват различни структурни принципи - централна зона с площадна организация, периферии със спонтанна лабиринтна логика или представителни оси с анфиладен характер. Затова предложената класификация не е строго разделение между градове, а аналитичен инструмент за разчитане на пространствената организация. Тя позволява да се изследват връзките между движение, център и периферия, равнопоставеност и йерархия, свобода и възможност за развитие, като разглежда града като сложна, многопластова и динамична система, в която отделните елементи могат да бъдат организирани по различен начин, но заедно формират цялостния образ и логика на градската форма.

1.5. ИЗВОДИ

В заключение урбанизацията може да бъде определена като сложен и многопластов процес, започнал преди хилядолетия и продължаващ до днес с различна интензивност. Историческият преглед очертава промяна в мотивите за урбанизиране - от властови, отбранителни и териториални през Античността, през преместването на населението от селото към града, вследствие на индустриализацията, до съвременните процеси на глобализация, дигитализация, презастрояване и концентрация на възможности в големите градски центрове. Така градът постепенно се утвърждава не само като място на защита, управление или производство, а и като среда за развитие, реализация и социално включване.

Наред с това разгледаните типологии показват, че градската форма не е само физическа организация, а носител на внушения, които влияят върху човешкото поведение, усещането за свобода, възможността за избор и потенциала за развитие. Това обосновава необходимостта от типологична класификация, която отчита не само структурата на застройката, но и начина, по който тя се преживява от индивида. Така анализът създава основа за последващо обвързване на градската форма с избора на място на живеене и с индивидуалните, но масово проявяващи се мотиви за миграция.

ГЛАВА 2:
ОТ МИГРАЦИЯ КЪМ ПРЕНАСЕЛЕНОСТ.

Миграцията като ключов фактор
в урбанизационните процеси и в пренаселеността.

“ Убеждението, че развитието на страните на произход[8] е най-ефективния начин за справяне с основополагащите причини за миграцията, се основава на погрешни предположения за това какви са всъщност тези основополагащи причини за миграцията. Всъщност е вярно точно обратното: развитието в страните с ниски доходи води до повече, вместо до по-малко, емиграция.”

Хейн де Хаас [9]

---

[8] Съгласно теорията на Ев. Лий страна на произход е страна, която мигрантът напуска.

[9] de Haas, H. 2023. *How Migration Really Works- A Factful Guide to the Most Divisive Issue in Politics.* Viking - стр. 110

2.1. МИГРАЦИЯ: ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ОСНОВНИ ТЕНДЕНЦИИ.

“ [В] много отношения съвременната индустриална епоха не е история на международна миграция, а на миграция от селските към градските райони в рамките на и през границите.” Хейн де Хаас (de Haas, 2023:35).

Разрастването на градовете и непрекъснатите урбанизационни процеси са тясно свързани с миграцията - както към по-големите населени места, така и към други държави. В най-общ смисъл миграцията е промяна на местоживеенето, но зад това движение стоят различни исторически и социални мотиви. И ако в праисторията тя е свързана предимно с търсенето на сигурност и по-благоприятни условия за живот, то с Великите географски открития, индустриализацията и глобализацията миграционните процеси се засилват (Amaral, 2020: 62-70). Днес вътрешната миграция остава значително по-мащабна от международната - според де Хаас около 80% от всички мигранти в света са вътрешни мигранти (de Haas, 2023:109). Именно в този контекст преместването от селските към градските райони се възприема като една от фундаменталните трансформации в развитието на човечеството.

През XXI век обаче, особено в Глобалния Север, където индустриализацията вече е приключила, миграцията към големите градове не стихва. И макар местоживеенето все по-рядко да е пряко обвързано с месторабoтата, градовете продължават да привличат хора. Това поставя въпроса дали мотивите за миграция се свързват единствено с трудова заетост или и с по-широки стремежи като възможности, реализация, социална принадлежност, идентичност и участие в интензивния живот на големия град.

2.2. МИГРАЦИЯ: МОТИВАЦИИ, СТРЕМЕЖИ И ДВИЖЕЩИ СИЛИ

Проучването на желанието за миграция и факторите, които водят до подобно решение, обхваща различни научни области - история, политология, икономика, география, демография, социология, културология и психология. Първите теории за миграцията от края на XIX век обясняват мобилността предимно чрез рационални и външни фактори - икономически условия, степен на развитие и различия между изпращащите и приемащите територии. С времето тези разбирания се разширяват, отчитайки ролята на отделния индивид, способен самостоятелно да взема решение, а не само да реагира на външен натиск. Постепенно в анализа се включват пространствено-времевите условия, степента на обществено развитие, както и индивидуалните способности, стремежи и нагласи. В съвременните изследвания миграцията се разглежда като многопластов процес, формиран от взаимодействието

между структурни фактори и лични мотивации. Особено значение придобива разбирането за доброволната мобилност, както и за избора човек да остане на определено място, а не само да мигрира под натиска на обстоятелствата.

В този контекст за настоящия труд е важна еволюцията на миграционните теории - от обяснения, основани на външни причини, към подходи, отчитащи човешкото поведение, желанията, възможностите и представите за по-добър живот. Изследването изхожда от хипотезата, че градската среда също влияе върху решението за мобилност или оставане. Затова миграционните теории се разглеждат през връзката между човека и градската среда, фокусирайки се върху скрития образ на града като място на възможности и като водещ миграционен фактор, който обаче остава недостатъчно изследван.

2.2.а. Функционалистки теории за миграцията

Първата голяма група миграционни теории разглежда миграцията като реакция на различията между мястото на произход и мястото на дестинация. Причината за миграцията се търси в обективно установими външни фактори като различия в заплатите, заетостта, икономическите възможности, демографския натиск, ресурсите или условията за живот. Този тип теории, наречени функционалистки[10], оценяват миграцията като положително явление, което обслужва интересите на повечето хора и което допринася за по-голямо равенство в и между обществата. Основополагащи са изследванията на Равенщайн, който формулира „законите на миграцията“[11], и на Еврет Лий, който развива теорията за тласкащите (отблъскващите) и привличащите фактори (push-pull factors)[12]. Макар Лий да включва и индивидуалните характеристики на мигранта, моделът остава предимно общ и рационален.

Въпреки своята едностранчивост, функционалистките теории имат ключово значение, защото поставят основите на миграционните изследвания и показват, че придвижването не е хаотичен акт, а следва определени закономерности. Основното им ограничение е, че свеждат миграцията предимно до реакция на външни стимули и подценяват историческите, политическите, социалните и културните причини за миграция.

---

[10] Функционализмът възприема обществото като система от взаимозависими елементи, в които е заложен естествен стремеж към равновесие и баланс помежду им.

[11] Ravenstein, E.G. 1885. *The Laws of Migration*. // Journal of the Statistical Society of London, 48: 167-227. https://doi.org/10.2307/2979181

[12] Lee, Everett S. 1966. *A Theory of Migration.* // Demography 3, no. 1: 47–57. https://emigratecaportuguesa.wordpress.com/wp-content/uploads/2015/04/1966-a-theory-of-migration.pdf

2.2.б. Историко-структурни теории за миграцията.

Втората голяма група миграционни теории възниква като критика на функционалистките и неокласическите обяснения. При тях миграцията не се разбира като свободен избор, породен единствено от различия във възможностите, а като следствие от по-дълбоки структури на власт, зависимост и неравномерно развитие. Базирани на неомарксистката политическа икономика, тези историко-структурни теории приемат, че социалните, икономическите, културните и политическите системи ограничават и направляват поведението на индивидите, като често възпроизвеждат, а не преодоляват неравенствата (Castles, de Haas, Miller, 2014). В този контекст миграцията се разглежда като резултат от по-широки исторически процеси, свързани с капитализма, трансформацията на трудовите пазари и неравномерното разпределение на ресурси. Глобализацията - също фактор за миграция, не води непременно до по-висок дял международни мигранти, но променя условията, при които едни групи получават възможност да мигрират, а други остават ограничени.

Ключово за тези теории е, че разкриват структурните зависимости зад миграцията. Ограничението им обаче е, че често представят мигрантите предимно като жертви на капиталистическата система, без да отчитат напълно тяхната индивидуалност, активност и способност за стратегически избор.

2.2.в. Теории, ориентирани към мигранта като част от колектива

Следващата голяма група миграционни теории поставя акцент върху самите мигранти и социално вградения характер на миграцията. Мигрантите се разглеждат не като абстрактни носители на икономически интерес, а като индивиди със собствена идентичност, включени в мрежи от семейни, общностни и транснационални връзки. Миграцията се разбира като процес, който се формира, преживява и възпроизвежда в рамките на домакинства, семейства, мрежи и транснационални общности. Сред водещите теории са новата теория на трудовата миграция, теорията за миграционните мрежи и теорията на кумулативната причинност, свързвани с изследователи като Дъглас Маси (Castles, de Haas, and Miller 2014, 38-46). Значението на тези теории е, че представят миграцията не като еднократен акт на напускане, а като социално обусловен и възпроизвеждан процес, който създава нови отношения и социални мрежи, нови зависимости и хоризонти на възможност.

2.2.г. Теории за миграционния преход

Съвременните миграционни теории се разграничават от по-ранните обяснения, според които миграцията е предимно резултат от неравенства и

може да бъде ограничена чрез развитие на по-бедните страни на произход. Новите подходи предлагат по-многопластов анализ, отчитащ дългосрочните социални, икономически и демографски промени. В този контекст концепцията за миграционния преход обяснява как развитието на обществата променя формите и посоките на мобилност.

Основополагаща е „Хипотезата за прехода на мобилността“ на Уилбър Зелински от 1971 г., свързваща демографския преход[13] с пространственото разпространение на иновациите (Zelinsky, 1971: 219–249). Според Зелински различните форми на вътрешна и международна мобилност първоначално се ускоряват при прехода от селско-аграрни към градско-индустриални общества. По-късно Роналд Скелдън доразвива тази перспектива, като подчертава ролята на формирането на държави (тоест колонизацията и деколонизацията) като миграционен фактор. За него *„миграцията е развитие“*[14], тъй като по-високите нива на икономическо развитие и държавна интеграция пораждат по-сложни миграционни системи, обединяващи локални и глобални движения (Skeldon,1997:52).

2.2.д. Теории, отчитащи индивидуалните емоции на мигрантите[15]

Хейн де Хаас развива концепцията за миграцията като функция на възможностите и стремежите за мобилност (capabilities & aspirations). Според него индивидът е способен да взема самостоятелни решения въз основа на знания, предпочитания и житейски цели, но същевременно е ограничен от структурни фактори като ресурси, информация, социален капитал и достъп до възможности. В този смисъл миграционните способности обхващат материалните, социалните и човешките ресурси, които индивидът може да мобилизира, за да мигрира. От друга страна, миграционните стремежи - фактор, неизследван до този момент, изразяват желанието и склонността за преместване, явявайки се функция на общите житейски стремежи на хората и на възприеманите структури за географски възможности (de Haas, 2010:11-18), (de Haas, 2021:17). Така те подчертават връзката между индивидуалните желания, социалните норми и колективните модели.

Особено важен принос на де Хаас е включването на личния, емоционалния и въобразения аспект на миграцията. Той показва, че решението за мобилност не се определя само от икономически стимули, а и от надежди, страхове, желания, представи за бъдещето, принадлежност и очаквания за по-добър живот. Така миграцията се разбира като социално

---

[13] В контекста на изследването на Зелински “жизнен преход” се разбива като “развитие”; “модернизация”.

[14] Skeldon, R. 1997. *Migration and Development: A Global Interpretation.* London, Longman.

[15] За разлика от предишните теории, които са класифицирани и наименувани като такива, важно е да се отбележи, че класификацията на тази точка е направена от автора на настоящия труд.

конструиран процес, свързан със субективността на мигранта и с начина, по който той възприема възможностите пред себе си. На макониво де Хаас извежда нелинейна връзка между развитието и миграцията. Според него с развитието на обществото способностите за миграция нарастват, но стремежите постепенно намаляват, докато имиграционната привлекателност се увеличава. От друга страна мобилността се разглежда не само като възможност за напускане, но и като способност човек да избере да остане. Именно тази перспектива е съществена за настоящото изследване, защото позволява да се анализират както факторите, които провокират миграция, така и онези, които създават привързаност и желание за оставане.

2.2.е. Теории, отчитащи бъдещите въобразени представи[16]

„Въобразявана, желана, съпротивляваща се, преживяна, управлявана и представяна, миграцията е многостранна реалност." (Carling, Collins, 2018: 909)

Съвременните изследвания все повече разглеждат миграцията като сложен процес, зависим не само от обективни неравенства или индивидуален избор, а от взаимодействието между стремежите за движение и възможностите за тяхното реализиране. В този контекст миграционните стремежи се формират чрез представи за бъдещ живот другаде - представи, които често са социално споделени, културно произведени и емоционално натоварени. Така фокусът се измества от търсене на причини постфактум към изследване на желанията, очакванията, надеждите, страховете и въобразените бъдещета, които предхождат самото решение за миграция.

Тук се вписват понятията „въобразени географски модели" и „въобразени миграционни представи". Първото е свързано с Едуард Саид, който показва, че категории като „Изток", „Ориент" и „Запад" не са само географски, а социално и политически конструирани образи[17]. Дерек Грегъри доразвива тази логика, разглеждайки пространствата като произведени чрез репрезентации, знания и властови отношения (Gregory, 1995: 448–449).

В миграционните изследвания тази перспектива се пренася към начина, по който местата се превръщат в желани, престижни или плашещи хоризонти на бъдещето. Сюзан Бийч показва това при студентската мобилност, а Ноел Салазар подчертава, че хората мигрират не само към работни места, но и към социално произведени образи за по-добър живот защото, мобилността винаги е и въобразена, а не само действена. Така въобразените миграционни представи се превръщат в реален фактор, който формира стремежи, избори, идентичности и решения за движение или

[16] За разлика от предишните теории, които са класифицирани и наименувани като такива, важно е да се отбележи, че класификацията на тази точка е направена от автора на настоящия труд.

[17] Said, Ed.W., 1978. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1st ed.

оставане. А веднъж конструиран, образът започва да се възпроизвежда чрез разкази, медии, върнали се мигранти и локални култури на мобилността, подхранвайки желанието за миграция.

2.2.ж. Изводи

Миграционните теории претърпяват огромно развитие през годините. Постепенно миграцията започва да се разбира не само като движение между две географски точки, а като движение към символно натоварени дестинации и въобразени бъдещета, оформени от постколониални представи, културни йерархии, медийни образи, литература, обществени дискурси за принадлежност и възможен живот другаде.

Въобразените географски модели и миграционни представи се оказват социално произведени (т.е. резултат от общите представи на социума, а не на отделния индивид), но реално действащи фактори, способни да формират желания, решения и посоки на движение. Така се оказва, че тези образи са толкова силни, че могат да провокират реални материални проявления и последици. Следователно възниква въпросът доколко силен може да бъде един образ и дали той влияе не само върху избора на индивида, но и върху самата градска среда.

2.3. РОЛЯТА НА СОЦИАЛНО ИЗГРАДЕНИЯ / ВЪОБРАЗЕНИЯ/ ОБРАЗ

Социално конструираният образ, макар и абстрактен, може да породи реални действия и материални последици. Изграден чрез литература, медии, политически и културни нагласи, той въздейства върху човешките решения както в миграционен, така и в по-широк социален и пространствен контекст.

Един от най-ярките примери е образът на вярата, който през Средновековието мотивира кръстоносните походи - реални военни, религиозни и териториални кампании, довели до завоевания, политически формации и трайни исторически последици. Подобна логика се открива и при поклонническите маршрути като Ел Камино де Сантяго де Компостела, където ирационалният стремеж към духовно преживяване поражда реална мрежа от пътища, леглова база, културен обмен и туристическа инфраструктура.

Друг силен пример е социално конструираният образ на страха. Пандемията от COVID-19 показа как страхът от заразяване може да промени поведението на хората и самата градска среда. Градовете се обезлюдиха, обществените пространства опустяха, а мерките за дистанция ускориха процеси на преустройство - нови пешеходни пространства, временни и постоянни велоалеи, ограничения за автомобилното движение и нови

политики за градска мобилност. Така страхът, макар ирационален по своята емоционална природа, довежда до конкретни икономически, урбанистични и миграционни последици, включително завръщане към малки населени места и преосмисляне на селската къща като защитено от ирационалната заплаха пространство. Подобна тенденция се открива и в края на XIX век, когато вследствие на масовата индустриализация, довела до пренаселеност и лоши условия на живот, градовете биват преустроени и реконструирани.

По същия начин образът на личната перспектива и реализация може да мотивира движение към големия град. Медии, литература и кино често го представят като място на неограничени възможности, успех и сбъдване на желания[18]. Така социално въобразеният образ не остава само представа, а се превръща в сила, която насочва избори, миграции и промени в обитаемата среда.

2.4. ИЗВОДИ

Проследяването на миграционните теории показва постепенно разширяване на разбиранията - от миграцията като реакция на обективни икономически и социални условия към процес, формиран от взаимодействието между социални отношения, индивидуални стремежи, способности и представи за възможен живот другаде.

В този контекст настоящото изследване разглежда избора на място за обитаване не само като рационално решение, а и като резултат от образното въздействие на градската среда. Градът се мисли като материална структура, но и като носител на внушения за свобода, принадлежност, лична идентичност и възможности за реализация. Така въпросът за миграцията естествено се свързва с въпроса за образното въздействие на града, тъй като именно чрез него едни населени места се възприемат като по-привлекателни, по-обещаващи и по-подходящи за живот от други.

Все по-голямо значение придобива и въпросът за мотивите за миграция, тоест за целите, които се преследват чрез преместването. Най-често те са свързани с желанието за лична реализация и признание, с търсенето на по-добър живот и с възможността за себеосъществяване. А миграцията - като акт на преместване на ново място, се явява средство за постигането на тези цели. Оттук закономерно възниква необходимостта да се изясни какво всъщност означава постигането на лична реализация и по какъв начин се формира усещането за себеосъществяване.

---

[18] Тази тема е подробно разгледана в глава 3, т.3.2.б.

ГЛАВА 3:
ЛИЧНАТА ИДЕНТИЧНОСТ И ГРАДСКАТА СРЕДА

“ Идентичността е винаги загубена,
съществува винаги в криза”

Ивайло Дичев[19]

[19] Дичев, Ив. 2002. *От принадлежност към идентичност. Политики на образа*. София: Лик. - стр. 18

3.1. ИДЕНТИЧНОСТТА ВЪВ ФИЛОСОФСКИ И В СОЦИОКУЛТУРЕН АСПЕКТ.

Културно-исторически предпоставки и промени в обществените нагласи.

Интересът към човешката идентичност се засилва в края на XIX и началото на XX век като отговор на социалните, икономическите и културните промени тогава. Индустриализацията, урбанизацията и секуларизацията отслабват традиционните рамки на принадлежност - род, религия и общност - и поставят индивида пред нуждата сам да дефинира своята принадлежност, роля и смисъл. Този процес е мотивиран както от усещането за нарастваща социална мобилност и социална анонимност, характерна за големите индустриални градове, така и от демократизацията на обществото, която, макар и непълна, предопределя нови възможности за самоопределение, немислими в строго йерархичните общества дотогава. Така темата за идентичността първо се развива във философията, психологията и социологията, а по-късно рефлектира и върху градската среда.

3.1.а. Идентичност - философски аспект

Понятието „идентичност“, произлизащо от френската дума “identité”, се базира на латинския корен на думата “*idem*” - *“същият”* и първоначално насочва към сходството и принадлежността към общност.

В психологията понятието идентичност е въведено от Зигмунд Фройд (1856 – 1939), който го свързва с процеса на идентификация - най-вече с родителския образ, чрез който човек изгражда личността си. Според Фройд формирането на идентичността преминава през ранните психосексуални етапи и се основава на напрежението между телесните импулси, семейните ограничения и обществените норми. Чрез този процес човек се научава да контролира своите пориви и да се вписва в социалния ред.

Карл Густав Юнг (1875-1961) разширява това разбиране, като разглежда идентичността не като процес, ограничен до детството, а като развитие, продължаващо през целия живот. Той въвежда значението на съзнаваното (Аз-а), личното несъзнавано (Сянката), съдържащо неприемливите за Аз-а преживявания и спомени, и колективното несъзнавано, съдържащо архетипни образи, символи и опит на предишните поколения. При Юнг постигането на идентичност се свързва с процеса на индивидуация - разграничаване и откриване на собствената личност в контекста на наследените колективни модели. Така, ако при Фройд идентичността се формира чрез идентификация и овладяване на вътрешните импулси, при Юнг тя се постига чрез разграничаване, осъзнаване и интегриране на несъзнаваното.

Георги Лозанов добавя друг важен пласт, като насочва вниманието към външните внушения, чрез които обществото моделира представата на човека за самия себе си. В понятието „сугестия“ той вижда механизъм, чрез който се изграждат както ограниченията, така и скритите резерви на личността. Особено значение има обществената сугестивна норма - системата от семейни, културни и социални внушения, които очертават границите на допустимото и възможното. Излизането извън тези граници позволява преосмисляне на идентичността и разширяване на личностния потенциал.

Така при Фройд, Юнг и Лозанов идентичността се разкрива като динамичен процес. За Фройд и Юнг тя е дълбоко индивидуален процес, обвързан с личното развитие на отделния човек, а за Лозанов е следствие от влиянието на колективно внушени норми[20], които задават границите на възможното, но които също така могат да бъдат превъзмогнати. Така идентичността се разбира като процес, формиран между вътрешния психичен живот, наследените колективни модели и социално внушените очаквания. Това подготвя разбирането ѝ не само като индивидуален, но и като психосоциален процес.

3.1.б. Идентичност - социокултурен аспект

“Ние съзнаваме най-силно нашата идентичност тогава, когато сме точно на ръба да я получим и когато […] сме до известна степен изненадани да се запознаем с нея; или отново - точно когато навлизаме в криза и чувстваме нахлуването на смущения в идентичността” (Ериксън, 1968/1996:216).

Вторият аспект на идентичността се свързва не с желанието за сходство и принадлежност, а със стремежа към индивидуализация, тоест към отличаване от другите и изграждане на лична уникалност. Тази тенденция се засилва през втората половина на XX век под влияние на научни, философски и социални промени, както и на травмите от двете световни войни, войната във Виетнам и появата на протестни и културни движения. В този контекст въпросът за идентичността от личен и строго индивидуален придобива широко обществен и социален характер.

Научните открития от този период също подкопават вярата в определеността, предсказуемостта и завършеността на света. Принципът на неопределеността на Хайзенберг и теоремата за непълнотата на Гьодел поставят под съмнение възможността за пълно познание и контрол върху системите. В по-широк философски смисъл това позволява идентичността да бъде мислена като отворена, динамична и непрекъснато променяща се структура, зависима от контекста, социалните роли и личните преживявания.

Именно в тази среда Ерик Ериксън (1902-1994) надгражда психоаналитичната традиция, като разглежда идентичността не като процес,

[20] за разлика от Юнг, според когото идентичността се осмисля чрез колективното несъзнавано

приключващ в детството, а като постепенно психосоциално развитие през целия живот. Той въвежда понятието „криза на идентичността“ и показва, че самоопределянето се формира чрез взаимодействието между вътрешните стремежи на индивида и социалната среда (Ериксън, 1968/1996). В осемте стадия на човешкия живот, които той дефинира, всяка възраст поставя специфична задача, чието успешно преодоляване води до автономност, пълноценност и социална реализация, а неуспехът - до объркване, изолация, стагнация или отчаяние. Особено важен е юношеският етап, когато човек напуска семейната рамка и търси собствена социална идентичност.

Теорията на Ериксън подчертава взаимната зависимост между личната и колективната идентичност. Ако в миналото принадлежността към рода е била изначална и предопределена, то човек вече има възможността да направи избор и да се стреми към осъществяването му, за да открие идентичността си. Така индивидът изгражда себе си чрез принадлежността към избрани социални групи, а колективната идентичност придобива смисъл чрез конкретните индивидуални проявления.

Тази логика е доразвита от Джеймс Марсия (1937), който разглежда идентичността като преминаване през етапи на търсене, приемане, временна идентификация и постигане на устойчиво самоопределяне. Особено значение има периодът на временна идентичност, когато обкръжаващата среда оказва толкова силно влияние върху индивида, че той приема нейната идентичност като своя. А това показва силата на обкръжението върху процеса на идентификация.

3.1.в. Взаимодействие между човешкото развитие и градската среда

„Защото в социалната джунгла на човешкото съществуване не може да има чувството, че живееш без чувството за идентичност“ (Ериксън, 1968/1996: 174)

Разгледаните теории за идентичността могат да бъдат обвързани с развитието на градската среда, доколкото личното самоопределяне винаги се осъществява в отношение към семейството, обществото и обкръжаващата среда. В началото човек отъждествява идентичността си с рода, семейството и местната общност. Малкото населено място или кварталът в големия град функционират като близка среда, в която индивидът се разпознава чрез своите умения, качества и наследени характеристики. Тук принадлежността е до голяма степен предопределена, а идентичността се изгражда чрез приемственост, традиция и непосредствено социално признание.

С разширяването на социалния опит човек започва да търси идентичност извън родовата рамка - чрез неродови групи, колективи и общности, съответстващи на личните му интереси, ценности и стремежи. Именно големият град въплъщава това ново начало. Той се възприема като

среда на необятните възможности, в която човек може да открие изгубена или нова идентичност, да получи признание и да постигне социална реализация. Тенденцията за търсене на идентичност свидетелства за историческата загуба на родовата, вродената идентичност; а и самото търсене на идентичност е белег на обективна тенденция за размиване на идентичността. В този смисъл стремежът към лична идентичност чрез принадлежност към избрани колективи се оказва една от дълбоките ирационални мотивации за миграция към големия град.

Тази връзка може да бъде разгледана през теорията на Ериксън, според която идентичността се формира постепенно през целия живот. Особено значение имат последните четири етапа - юношество, ранна зрялост, зрялост и старост, когато човек влиза в най-пряко взаимодействие с градската среда. Юношеството може да бъде определено като потенциално деструктивен период, белязан от търсене, противопоставяне и криза на идентичността. В градски контекст това напрежение може да се прояви чрез агресивно отношение към средата, вандализъм или символично маркиране на територията. Ранната зрялост, обратно, има революционен характер: човек вече не е само ползвател на града, а активен участник в неговото преосмисляне чрез професионални, социални и граждански инициативи. Зрялостта може да бъде определена като еволюционен период, в който индивидът търси стабилност, сигурност и подобряване на непосредствената среда за себе си и семейството си. Старостта, от своя страна, е период на паметта и съхранението, в който градът се възприема като носител на преживяното, на опита и на връзката между поколенията.

Съпоставянето с теорията на Юнг позволява тези етапи да се разгледат и през отношението между личното и колективното несъзнавано. В юношеството преобладават неосъзнатите лични преживявания и вътрешни напрежения; в ранната зрялост и зрелостта се активира колективният опит, предаван чрез традиции, модели и ценности; а в старостта натрупаното знание се осмисля и предава нататък. Теорията на Лозанов допълва тази перспектива чрез понятието обществена сугестивна норма, която задава социалните рамки на допустимото, желаното и възможното. Така идентичността се формира чрез взаимодействието между личния опит, наследеното от колектива и социално внушените норми.

В този смисъл градът може да бъде разглеждан като пространствено отражение на процесите на самоопределяне. Той се развива чрез натрупването на опита, ценностите и действията на различните поколения. Едни групи го разрушават или оспорват, други го променят, трети го облагородяват, а четвърти го съхраняват като памет. Затова градската структура не е статична, а се формира чрез приемственост, противопоставяне

и трансформация. Най-привлекателен се оказва онзи град, който едновременно съхранява следите на различните поколения и допуска промяна, съответстваща на стремежите на своите обитатели. Именно такъв град позволява на човека да се отъждестви с него и да види в него възможност за лична реализация и идентичност.

3.2. РОЛЯТА НА ГРАДА В ПОСТИГАНЕТО НА ЛИЧНА ИДЕНТИЧНОСТ

Постигането на лична идентичност е сложен процес, свързан с различни етапи на развитие и с индивидуални критерии за себеутвърждаване. В контекста на настоящото изследване този процес се разглежда във връзка с мотивациите за миграция, тъй като преместването към друго място често се възприема като стъпка към по-добър живот, признание и лична реализация. В този смисъл градът има не само материално, но и образно въздействие - чрез своята структура, символи и следи от миналото, той внушава възможности и свидетелства за реализирани житейски шансове.

Реалните взаимоотношения между индивида и града са предмет на изследване от градската социология и антропология. Германската школа, представена от Тьонис, Зимел и Вебер, разглежда града като специфична социална общност, в която се проявяват нови форми на взаимодействие, отчуждение и социална организация. Чикагската школа с представители Парк, Бърджес и Уърт насочва вниманието към емпиричното изследване на кварталите, мигрантските общности, бедността и гетата, но често е критикувана за ограничен локален обхват и недостатъчно внимание към макроикономическите процеси. Марксистката градска теория, чрез Льофевр, Харви и Кастелс, поставя акцент върху властта, капитала, неравенствата и социалните конфликти в града. По-късните направления - Лосанджелиската школа с представители Дейвис, Соджа и Скот, постколониалната градска теория и концепцията за глобалните градове на Сасен - разглеждат съвременния град като фрагментирано, полицентрично и глобално свързано пространство. А постколониалната теория (Рой и Робинсън) защитава идеята, че градовете в Глобалния Юг следват различни логики на развитие от тези в Глобалния Север, обусловени от специфични исторически процеси като колонизация, деколонизация и глобализация.

В този контекст особено значение за настоящия труд имат онези теории, които обясняват привлекателността на града, миграционните мотивации и възможността за постигане на лична идентичност чрез градската среда. Затова и по-подробно ще бъдат проучени именно тези характеристики на градовете.

3.2.а. Анонимността в големия град

Анонимността в големия град се явява един от механизмите, чрез които индивидът може да се освободи от предрешената си родова и семейна идентичност и да започне процес на ново самоопределяне.

В градската социология тя се разглежда в два основни взаимодопълващи се аспекта. При Фердинанд Тьонис (1855-1936) анонимността е резултат от прехода от традиционната общност - Gemeinschaft, основана на лични, емоционални и наследени връзки, към модерното общество - Gesellschaft, в което отношенията са рационални, договорни и безлични (Tönnies, 1887). Подобна логика развива и Луис Уърт (1897-1952), според когото голямата численост, високата плътност и социалната хетерогенност на града заменят интимните отношения с функционални и повърхностни връзки (Wirth 1938, 1–8). Така градът поражда отчуждение и социалната хетерогенност, но и създава условия за индивидуализация и социална мобилност.

Вторият аспект е развит от Георг Зимел (1858-1918), който разглежда анонимността като защитен механизъм срещу свръхстимулацията на съзнанието, породена от непрекъснатите шумове, визуални дразнения и социални взаимодействия в метрополиса (Зимел, 1903:36-57). Резервираността, дистанцията и безличността се явяват като защитен механизъм за индивида, позволяващ му да съхрани психическата си устойчивост и лична свобода в интензивната градска среда.

В този смисъл анонимността не е просто липса на познанство между хората, а фундаментален белег на модерната градскост. Тя едновременно поражда отчуждение и осигурява условия за освобождаване от наследените социални роли като по този начин предоставя възможност за ново начало и за изграждане на лична идентичност в избрана среда.

3.2.б. Образът на града и възможностите за реализация

Образът на града и социално изградената представа за него се явяват силен мотив за миграция и възможност за постигане на лична идентичност. Този образ обикновено е външно конструиран чрез литература, медии, кино, реклама и обществени представи, които свързват големия град с мечтата за по-добър живот, успех и реализация. Още в романите от XIX век Балзак, Стендал и Достоевски изграждат фигурата на героя, който пристига в големия град, за да търси своя шанс, но често се сблъсква с неговата сурова реалност (Sennett, 2019: 27). Подобен конфликт между въобразен и реален град се открива и при т.нар. „Парижки синдром“, при който идеализираният образ на Париж се разрушава при срещата с действителната градска среда.

Днес този образ се възпроизвежда още по-интензивно чрез масовата култура, която представя града като пространство на възможности, успех и социално издигане. Дори когато опитите за реализация завършват с разочарование, привлекателността на големия град не отслабва, защото неговият образ продължава да обещава бъдеще.

В градската социология тази тема е особено ясно развита от марксистката школа. Анри Льофевр (1901-1991) разглежда пространството не като неутрална даденост, а като социално произведено чрез отношения на власт, икономика и всекидневни практики. Неговото разграничение между възприемано (*le perçu*), проектираното (*le conçu*) и преживяното (*le vécu)* пространство показва, че градът съществува едновременно като физическа среда, предварителен (политически и/или устройствен) замисъл и субективно преживяване (Lefebvre, 1974). По този начин градската среда се разбира като резултат от взаимодействието със социума, а именно този субективен поглед предопределя и още повече възможности за изграждане на различни образи и представи за града.

Дейвид Харви (1935) доразвива тази логика, като свързва градската форма с капиталистическото производство, социалните неравенства и пространствените йерархии. И макар да не засяга пряко концепцията за реализация в големия град, той споделя идеята, че образът на града е конструиран и удовлетворява определени нужди и желания, което само по себе си е причина за нови миграционни тенденции и за желание за обитаване на конкретно място (Harvi, 1973) .

Едуард Соджа, въвеждайки понятието „трето пространство (thirdspace)[21], подчертава, че градът е резултат от динамичното взаимодействие между материалната реалност, социалните практики и въображаемите репрезентации. Така градът е едновременно реален и въобразен, материален и символен, конкретен и метафоричен (Soja, 1996).

В този смисъл образът на града не е второстепенно или илюзорно явление, а активен фактор в начина, по който хората възприемат пространството и вземат решения. Той се конституира исторически, социално и политически между въображението и реалността и именно чрез тази двойственост поражда ирационалната привлекателност на големия град като място на възможности, идентичност и бъдеща реализация.

---

[21] Soja, Edward W. 1996. *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places*. Oxford: Blackwell.

ГЛАВА 4:
ИРАЦИОНАЛНАТА ПРИВЛЕКАТЕЛНОСТ НА ГОЛЕМИТЕ НАСЕЛЕНИ МЕСТА

“ Градът е мястото, където
хората живеят колективно в името на една благодарна цел.”

Аристотел[22]

[22] Аристотел в Ковачев, А. (2019). Градоустройство. Планове и проектни материали. Част 3. Моногр. Ч. 1 - 4. София: Авангард Прима, стр. 22

4.1. ГРАДСКАТА СРЕДА И СТЕПЕНТА НА ПРЕДПОЧИТАНЕ.

Сравнителен анализ като метод за извеждане на принципи за създаване на удовлетворяващ образ на населеното място

Въз основа на изложеното се очертават две основни направления във взаимодействието между човека и градската среда, които влияят върху избора на място за обитаване. Първото е свързано с откъсването от наследената идентичност, обществената сугестивна норма и предварително зададените модели на поведение. В този процес анонимността на големия град се явява възможност за освобождаване и за изграждане на нова лична идентичност. Второто направление е свързано с представата за възможности и шанс за реализация, подсилвана от социално конструирания образ на града като място на успех и ново начало.

Тъй като градската структура оказва силно психологическо въздействие върху човешките поведение и решения[23], възниква въпросът дали тези две направления могат да бъдат разпознати и в самата пространствена организация. Защото ако градската среда се „чете“ несъзнавано от своите обитатели, то нейните форми, публични пространства и образни послания могат да насочват усещането за свобода, избор и възможност. Тоест тези пространствени характеристики могат да бъдат отнесени не само към ежедневните практики на

Фиг. 4.1: Аспекти на средата, влияещи върху човешкото поведение
Схема: Дарена Милкова

[23] както беше разгледано в първа глава: предварително заложените послания в градската среда, намиращи реален израз в нейната форма, организация и пространствена структура, се възприемат несъзнавано от индивида. Така неговите действия и решения могат да бъдат насочвани или ограничавани чрез самата пространствена организация по линия на образно олицетворената обществена сугестивна норма.

движение и обитаване, но и към по-значими житейски решения, свързани с решението за миграция, предпочитанията за обитаване на определено място и с избора на среда за живот.

Именно с тази цел ще бъдат разгледани две публични пространства в центъра на София - градината пред храма „Св. Седмочисленици“ и градината пред хотел „Рила“. Те имат редица сходства: централно местоположение, исторически пластове, озеленена среда, близост до обществени, административни, културни, образователни и религиозни обекти. Въпреки това въздействието им е различно. Градината пред хотел „Рила“ често остава заобикаляна и пренебрегвана, докато пространството пред „Св. Седмочисленици“ е оживено и предпочитано. Това поставя въпроса кои архитектурно-градоустройствени фактори несъзнавано влияят върху избора на хората и могат ли те да бъдат изведени като принципи за създаване на по-привлекателна градска среда.

4.1.а. Градина "Свети Седмочисленици" - динамика и оживление

Храмът „Св. Седмочисленици“, построен през 1528 г. като джамия, преминава през поредица от функционални и символни трансформации - от Черната джамия през склад и част от затворнически комплекс до православен храм, преустроен между 1901 и 1903 г. от арх. Петко Момчилов и арх. Йордан Миланов. Именно тази история на преосмисляне и преосъществяване превръща сградата и прилежащата ѝ градина в носители на силно образно послание. Благодарение на намесата на Петко Каравелов сградата е запазена и преобразувана, а това я превръща в пример за реализиран шанс, за възможност нещо изгубило първоначалната си функция да придобие нов смисъл и идентичност.

От психологическа гледна точка подобна трансформация може да бъде свързана с процеса на личностно развитие и себеоткриване, разгледан от Ериксън и Марсия. Както човек преминава през етапи на преосмисляне, криза и самоопределяне, така и градската среда може да носи белези на промяна, които несъзнавано се възприемат като знаци за възможност и реализация. В този смисъл стремежът към миграция се разглежда като обратно пропорционален на наличието на преосъществяване в самия индивид и в средата, която обитава. Ето защо местата в града, носещи образа на възможно преосъществяване, имат особено значение: те внушават усещане за шанс и за вътрешна промяна, като по този начин, с привлекателността си, могат да намалят стремежа за търсене на реализация другаде. В този смисъл храмът „Св. Седмочисленици“ въплъщава идеята за преосъществяване - за шанс, промяна и ново начало.

Важна е и заобикалящата среда, както и възможността тя да внушава освобождаване от наложени модели на поведение и реакция, които да предполагат възможност за промяна, адаптация и реализация. За да бъде това внушение убедително, е необходимо образът на властта да не доминира над пространството. В конкретния случай сградата на МВР, намираща се от северната страна, остава като фонова пространствена рамка, отделена от градината чрез дървета и ограждащи пана. Така властовият образ е символно обезсилен, а пространството запазва усещането за свобода, адаптация и възможност.

Следователно притегателната сила на дадено място е свързана именно с образното реализиране на тези два принципа, а именно: наличие на културно-исторически белези на трансформация и ограничаване на доминиращия властови образ. А отсъствието им в обитаваната среда може, до известна степен, да насърчи миграцията към други населени места, където подобен образ е наличен.

4.1.б. Градина "Равин Гавриел Меркадо Алмоснино" - спокойствие и статичност

Градината пред хотел „Рила“ е оформена през 60-те години на XX век като част от проекта на акад. арх. Георги Стоилов. Пространството има значими архитектурни и исторически качества: разположено е в централната градска част, заобиколено е от недвижими културни ценности, а под него се намират археологически останки от антична Сердика. Въпреки това, сравнено с градината пред храма „Св. Седмочисленици“, то не поражда същото желание за престой и спонтанно обитаване, а остава предимно преходно по пътя към други обекти.

В контекста на настоящото изследване възможното тълкуване е липсата на ясно разпознаваем образен носител на преосъществяване - на промяна, шанс и ново начало в рамките на вече съществуващото. Ценните обекти присъстват, но не се обединяват около силен символен център, способен да бъде „прочетен“ като образ на трансформация. Така въпреки своите безспорни архитектурни и исторически качества, то остава по-скоро представително и благоустроено, отколкото притегателно и обживяно и в този смисъл - по-слабо разпознаваемо като място за престой и идентификация в сравнение с градината пред храма „Св. Седмочисленици“.

4.2. ГРАДЪТ И ПРИНЦИПИТЕ, УДОВЛЕТВОРЯВАЩИ НЕГОВИЯ ОБРАЗ

Съпоставянето между градината „Св. Седмочисленици“ и градината „Равин Гавриел Меркадо Алмоснино“ пред хотел „Рила“ позволява да се

изведат архитектурно-градоустройствени принципи, които, по силата на ирационалния стремеж[24], обясняват различната им степен на привлекателност. В първия случай средата внушава свобода, шанс за промяна и възможност за преосъществяване, тъй като носи белези на културно-историческо напластяване и на историческа трансформация и същевременно не е доминирана от властови образ. А когато културното наследство е разпознаваемо и включено в съвременния живот (съгласно препоръките на Рамковата конвенция от Фаро, Съвета на Европа, 2005г.), то усилва привлекателността на средата и създава предпоставки за идентификация и принадлежност, както и за преосмисляне на миграционните желания. Потвърждение за ролята и значението на културното наследство, включително и за избора на конкретно място за живеене се открива и в думите на проф. д.а.н. арх. Тодор Кръстев, според когото:

„В епохата на глобализация и невиждана мобилност именно то [културното наследство], при равни икономически условия, ще определя избора на човека на среда за живеене. Средите с памет все по-трайно ще привличат хора, дейности и инвестиции“ (Кръстев, 2009: раздел 3.3).

В разгледаните примери именно храмът „Св. Седмочисленици“ е разпознаваемия носител на такова послание: сградата е променила функцията, значението и идентичността си, запазвайки първоначалната си структура. Така тя се превръща в образ на възможната лична промяна, в свидетелство, че преосмислянето и новото начало са възможни.

За да бъде подобно внушение убедително, средата трябва да съдържа не само белези на културно-историческо напластяване и трансформация, но и усещане за свобода от наложен контрол[25]. Образът на властта следва да бъде символно ограничен или поставен във фонов план, така че пространството да не се възприема като йерархично подчинено, а като отворено към избор, движение и реализация. В този смисъл преосъществяването има както архитектурно-градоустройствено, така и психологическо измерение: то отговаря на ирационалния стремеж на човека към нова идентичност, успех и вписване в желаната обществена норма.

В контекста на настоящото изследване и с цел да се прецени възможността за приложението им, тези принципи са съпоставени с различните типове градска структура. Най-ясно се проявяват в лабиринтния тип градска структура, при който преобладават хоризонталните връзки, мрежовата организация, натрупването на исторически пластове и възможността за скрити трансформации. Този тип среда насърчава

[24] който, както беше показано в предишните глави, е сред водещите мотиви за миграция към и за установяване в друг град

[25] аналогично на описаните от Ериксън етапи на личностно израстване и себепознаване.

Фиг. 4.2: Архитектурно-градоустройствени похвати,
отразяващи аспектите на средата, които оказват влияние върху човешкото поведение
Схема: Дарена Милкова

любознателност, откривателство и преосмисляне както в структурно отношение, така и чрез въвеждане на нов елемент. Същевременно властовият образ остава изолиран, а неговото въздействие - обезсилено.

Центричният тип градска структура, характеризираща се с хоризонтални връзки на взаимодействие, предполагащи повече възможности, също носи подобна привлекателност. Централният елемент тук обединява, а не подчинява. Отделните части остават относително равнопоставени, а при наличие на властови елемент, той също е разположен в периферията и следователно е равнопоставен с всички останали, тоест неговото образно въздействие е обезсилено.

За разлика от тях анфиладната структура, основана върху йерархия, оси и доминиращ властови акцент, по-трудно внушава свобода и шанс за промяна. Затова следва да се търсят архитектурно-градоустройствени похвати, чрез които да се "разбие" този наложен модел, преодолявайки и неглижирайки образното въздействие на доминиращия елемент[26].

В тази връзка хипотезата на изследването е, че места с преобладаваща лабиринтна или центрична структура, в които властовият модел е образно изолиран, създават по-силно усещане за възможност, реализация и лична трансформация. Именно поради това те се възприемат

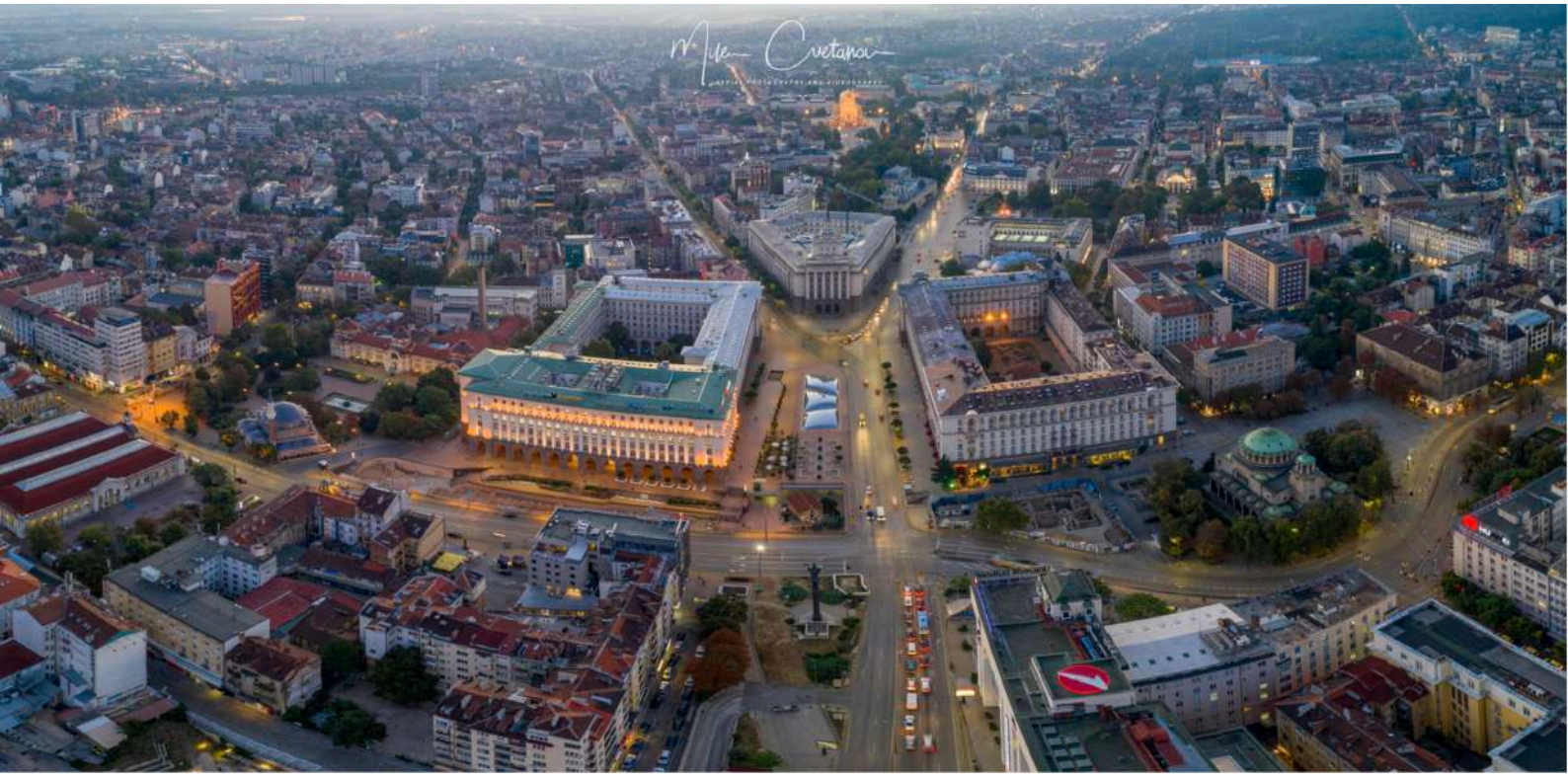
[26] Според де Ланда и Александър, дори най-строго определената система е способна на структурни промени. За де Ланда те могат да се случват при определени условия и външни влияния, т.е. "отвън", а за Александър - като резултат от колективната воля на самия град и обитателите му, т.е. "отвътре".

като по-привлекателни и предпочитани за обитаване от други с преобладаващо йерархична структура.

4.3. СОФИЯ КАТО ПОЛЕ ЗА АНАЛИЗ.

Извеждане на модел за архитектурно-градоустройствени намеси, приложими във всяко населено място за образно преосмисляне на ирационалните мотиви за миграция

За приложение на изведените вече принципи за културно-историческо напластяване и преосъществяване от една страна и за образно обезсилване на властовото присъствие от друга е избран град София като най-ясен български пример за нарастваща притегателност и стремеж към обитаване. Анализът се насочва към централни зони, съответстващи на трите типа структура: пл. „Независимост“ като анфиладен тип, пл. „Св. Неделя“ като центричен тип и част от централната градска зона, включваща Българската народна банка и Националния археологически институт с музей, като лабиринтен тип. Целта е да се изведат принципни модели на архитектурно-градоустройствени намеси, случили се спонтанно през годините, с помощта на които са преодолени и са постигнати определени характеристики, създаващи усещането за преосъществяване и за образно обезсилване на властовото присъствие.

Фиг.4.3: Центърът на гр. София - въздушна снимка.
Автор: Милен Цветанов, достъпна на https://mcvetanov.eu/photography-portfolio/сутрешноскафето/

4.3.а. Град София и формирането на историческия център на града. Демографските тенденции в столицата от Освобождението до днес.

София е избрана като основно изследователско поле поради хилядолетната си история, устойчивото си развитие и ясно изразената притегателна сила. Преминал през множество структурни трансформации - от антична ортогонална мрежа, през средновековна и османска тъкан, до модерни регулационни планове след Освобождението, градът запазва компактната си структура и трайното местоположение на историческото ядро. Разрушенията от Втората световна война и последвалите градоустройствени решения допълнително преосмислят и трансформират центъра. Устойчивото нарастване на населението потвърждава ролята на столицата като място на възможности, реализация и стремеж към обитаване.

4.3.б. Площад “Независимост” - анфиладен тип градска структура

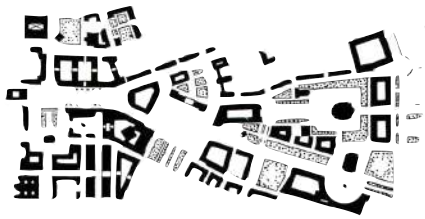
Площад “Независимост”, чиято композиция представлява насоченост и подчинена ориентираност към един основен обект - сградата на бившия Партиен дом (днес сграда на Народното събрание), е избран като пример за структура от анфиладен тип. Това пространство има дълга история на трансформации, като съвременният му облик се оформя след разрушенията от Втората световна война и установяването на новия политически ред. След 1945 г. започват последователни градоустройствени планове и конкурси за преустройство на центъра, целящи създаването на представително площадно пространство с ясно изразени властови функции. Автор на първия проект от 1945 г. е арх. Л. Тонев, а окончателното решение от 1947г. дело на арх. П. Кантарджиев, с което се изграждат сградите на Партийния дом, ЦУМ, Министерския съвет, Президенството и хотел „Балкан“, оформя пространствената рамка на Ларгото.

Фиг. 4.4: Площад “Независимост”, известен още като Ларгото - въздушна снимка
Източник: Google maps

Фиг. 4.5:
План на центъра на София от 1945 г., автор: арх. Любен Тонев.
Източник:
сп. Архитектура, бр. 8-9/1960, с.6

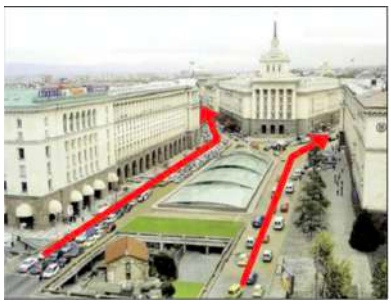
Фиг. 4.6:
План за центъра на София от 1947 г., предлагащ идеята за формиране на Ларгото.
Източник:
сп. Архитектура, бр. 8-9/1960, с.7

Първоначалният проект за пл. „Независимост“ е предвиждал затворена от четирите страни композиция с два вертикални акцента - Партийния дом и Дома на съветите. Подобно решение е концентрирало властовия център в ясно ограничена територия, характеризираща се със затвореност и капсулованост, както и с доминиращата височина и мащабност на сградите (Ташев, 1972:41-56), (Тонев, 1962:35). Така, макар и по времето на силно авторитарна власт, комплексът - със своята затворена композиция, остава образно изолиран в цялостната система от обвързани помежду си обществени пространства (в съответствие с набелязаната обща тенденция). Свързването му с тях днес се дължи единствено на факта, че проектът не е бил изцяло осъществен.

Нереализирането на западното продължение отваря перспективата по днешния бул. „Тодор Александров“ и превръща оста в композиционно „изтичаща“ в западна посока, създавайки усещане за отваряне на площадното пространство и за стремеж към привнасяне на динамика и привлекателност в затворената композиция.

Тази осова насоченост позволява причисляване на Ларгото към типа Анфилада, който обаче акцентира образно (а не неглижира) властовия център и предполага силна обвързаност и подчиненост от околните пространства. Поредицата от сменящи формата и мащаба си отворени площадни пространства се оказва недостатъчна и именно в този контекст последвалите трансформации могат да се разглеждат като поредица от намеси, които постепенно отслабват доминиращия властови образ.

Първият важен етап е изграждането на подземното преминаване през 1963 - 1964 г. (Ковачев, 2019:112), чрез което пешеходното движение е изведено на друго - подземно, ниво, равнопоставено с наземното, с което е осигурен и достъп до храма „Св. Петка Самарджийска“. По-късно промените в автомобилния трафик също намаляват силата на първоначалната ос. В началото движението по бул. „Цар Освободител“ и бул. „Дондуков“ разсича

Фиг.4.7: пл. “Независимост” - движението, фланкира площада и насочва към сградата на бившия Партиен дом, олицетворяващ властта

Фиг.4.8: пл. “Независимост” – отклонение в организацията на движението - асиметрията като принцип за разбиване на типа Анфилада

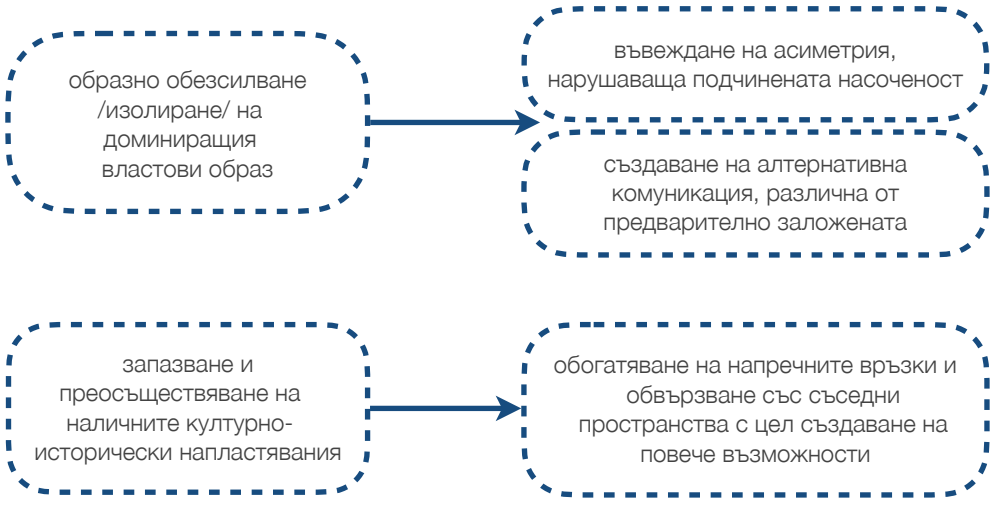
Фиг.4.9: Пешеходна връзка между пл. “Независимост” и пл. “Бански” – прокарване на нови оси и засилване на втора ос => разбиване на Анфиладния модел

площада и изтласква пешеходците към периферията, което усилва анфиладния характер на площада, а движението и цялостното усещане биват подчинени на образа на властта. В последствие автомобилния поток е изместен само от едната страна (Гълъбов, 2007: 83-85), създавайки асиметрия и отслабвайки подчинеността на пространството към властовия център.

Съществена роля има и въвеждането на напречни пешеходни връзки, които противопоставят нова логика на движение на основната анфиладна ос. Обвързването на Ларгото с пл. „Бански“ и пл. „Св. Неделя“, както и развитието на подземното археологическо ниво, отличаващо се с лабиринтна структура, създават по-сложна и смислово обогатена пространствена организация.

Следва да се отбележат и изследванията на арх. Борислав Борисов (Борисов, 2014; 2019; 2020) за изнасяне на транзитното движение и обособяване на пешеходна зона на това място, целяща пл. “Независимост” да бъде "неразделна част от цялостен ансамбъл на обществени площадни пространства”[27][28], подкрепяйки по този начин възможността Ларгото да се обвърже с пл. „Бански“ и пл. „Св. Неделя“. В контекста на настоящото изследване такова решение би засилило напречните пешеходни връзки и би отслабило анфиладната насоченост към бившия Партиен дом.

В този смисъл Ларгото постепенно се преосъществява: от представително властово пространство към по-отворена система от свързани обществени площи. Подобно развитие потвърждава възможността чрез градоустройствени намеси да бъде отслабен анфиладният властови образ и

Фиг. 4.10: Принципни архитектурно-градоустройствени похвати в анфиладен тип градска структура
Схема: Дарена Милкова

[27] Следва да отбележим, че съгласно предложението на арх. Борисов по площад “Независимост” се запазва частично автомобилно движение, което обаче “изтича” само и единствено към бул. “Дондуков”.

[28] Борисов, Б. 2020. *Проблеми на главния градски център. За центъра на София*. // Архитектура, бр. 1–2/2020, 44–52, ISSN 0324–1254

да се създаде усещане за промяна, движение и ново пространствено значение. Това е постигнато чрез два основни похвата. Първият е въвеждането на асиметрия, която нарушава подчинената насоченост към доминиращия обект и създава нова динамика на движение. Вторият е създаването на алтернативна комуникация - например подземна или напречна пешеходна връзка, различна от предварително заложената такава, която пренасочва движението и отслабва символната значимост на основната ос.

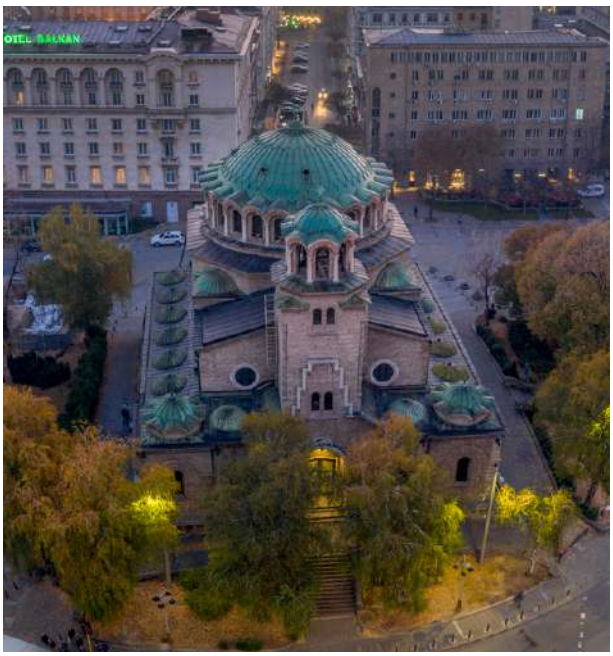
4.3.в. Площад “Света Неделя” - центричен тип градска структура

Площад „Св. Неделя“ и едноименният храм представляват структура от центричен тип, при която централният елемент обединява пространството и създава усещане за равнопоставеност между заобикалящите го елементи. Църквата се явява пространствено-организационен център, характеризиращ се с множество хоризонтални връзки и възможности за движение, възприемане и взаимодействие. За това свидетелстват многобройните трансформации на сградата.

Предполага се, че още около X век на мястото е съществувал по-стар култов обект, но първите сигурни сведения за християнски храм датират от 1856 г., когато започва изграждането на църквата „Св. Крал“ като трикорабна псевдобазилика. Завършена през 1863 г. от брациговския майстор Иван Боянин, сградата носи белезите на възрожденската архитектура с характерните кобилични форми. След Освобождението - през 1898г., във връзка с промените в площада и нуждата от по-представителен храм, арх. Никола Лазаров извършва преустройство и укрепване, чрез което сградата

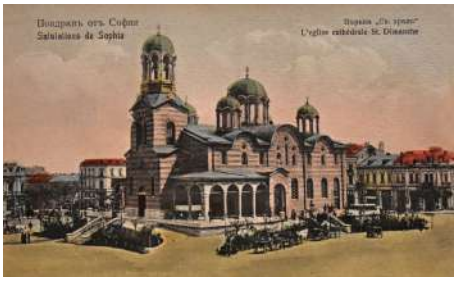
Фиг.4.11: Площад “Св. Неделя” - въздушна снимка. Източник: Google maps

Фиг.4.12: Църквата “Св. Неделя” днес - въздушна снимка. Автор: Милен Цветанов

Фиг.4.13: Църквата “Св. Неделя”. Общ изглед преди реконструкцията от 1897 г. (Фотоснимка - музея “История на София”) Източник: Бербенлиев, Партъчев, 1963/2021:81)

Фиг.4.14: Църквата “Св. Крал” (дн. “Св. Неделя”) след реконструкцията от архитект Никола Лазаров. Източник: Петров, Здр. 2021 - https://historicalroutes.bg/arhitekt-nikola-lazarov/

Фиг.4.15: Църквата “Св. Крал” след атентата от 16.04.1925 г. Източник: *Предшествениците на храма "Света Неделя" ("Свети Крал")*// Стара София

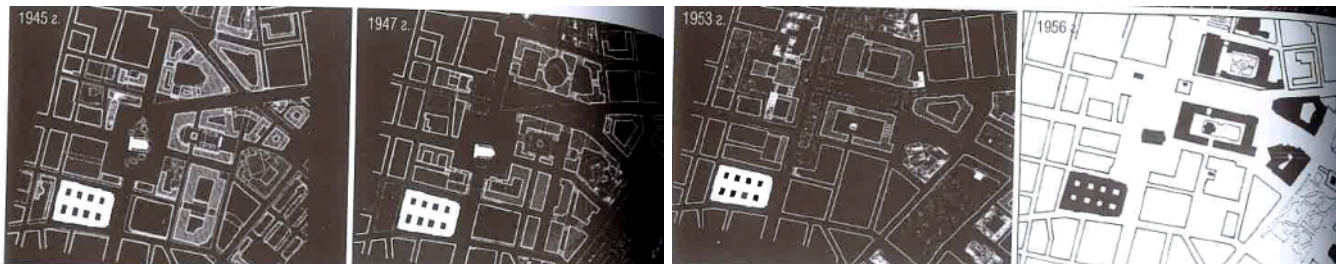
придобива по-завършен и монументален облик с един централен и четири по-малки купола и централна камбанария на западната фасада.

Най-голямата трансформация настъпва след атентата от 16 април 1925 г., когато храмът е почти напълно разрушен. Възстановяването му е възложено на арх. Иван Васильов и арх. Димитър Цолов, които до 1933 г. изграждат нов централно-куполен храм върху старите основи. Това преустройство променя не само архитектурния образ, но и смисловото излъчване на сградата. Както отбелязва арх. Христо Генчев, реконструкцията връща *Genius loci*[29] към нов живот, отчитайки античното минало на мястото.

Друг съществен момент в историята на храма настъпва през социалистическия период. В плановете за преустройство на центъра от 50-те години е предвидено пл. „Св. Неделя“ да бъде асимилиран в композицията на Ларгото, а храмът - премахнат. Целта е била изява на новата градоустройствена композиция и на оста, насочваща към сградата на Партийния дом. Това обаче не се осъществява. Храмът е запазен и продължава да функционира като важен пространствен и символен ориентир в центъра на София. Така съвременният образ на „Св. Неделя“ е резултат от последователни преосмисляния, разрушения, възстановявания и идеологически сблъсъци. Макар част от предходните състояния на храма да са физически изчезнали, в неговия образ продължават да се разчитат белезите на случилите се преосъществявания. Именно това превръща храма не само в архитектурен обект, но и в носител на памет, промяна и преосъществяване в градската структура.

От друга страна, площадът около храма също притежава собствена историческа дълбочина, която допълва значението на сградата като централен елемент в градската структура. Още в античността на това място е бил разположен римски форум, а през Средновековието тук отново е съществувало площадно пространство. След Освобождението, с

[29] *Genius loci* означава духът на мястото, който е характерен и уникален за всяко конкретно такова.

Фиг.4.16: Трите фази на (частично сбъдналото се) унищожаване на софийския център.
Източник: Генчев, 2009: 178

изграждането на храма „Св. Крал“, площадът запазва своята централна роля и продължава да функционира като обществен и пространствен ориентир.

През годините пространството претърпява редица преустройства, свързани с промяна на нивата, пешеходното, трамвайното и автомобилното движение. Въпреки тези трансформации основната му композиционна логика остава относително устойчива: храмът продължава да бъде център, около който се организира градското пространство. Дори през 50-те години, когато е предвидено площадът да бъде асимилиран в композицията на новото Ларго, тази идея не се реализира изцяло и мястото съхранява своята самостоятелност.

В ново време интересът към площада се засилва още повече вследствие на археологическите проучвания и архитектурно-градоустройствените конкурси. Конкурсите от 2013 г. и 2019 г. поставят акцент върху връзката между съвременното градско ниво и античното наследство, върху пешеходното движение и върху възможността площадът да бъде преосмислен, без да се прекъсва връзката му с историческите пластове. Макар нито един от премираните проекти да не е реализиран, те потвърждават потенциала на мястото за продължаващи трансформации и преосъществявания и го поставят в центъра на професионалния и обществения дебат.

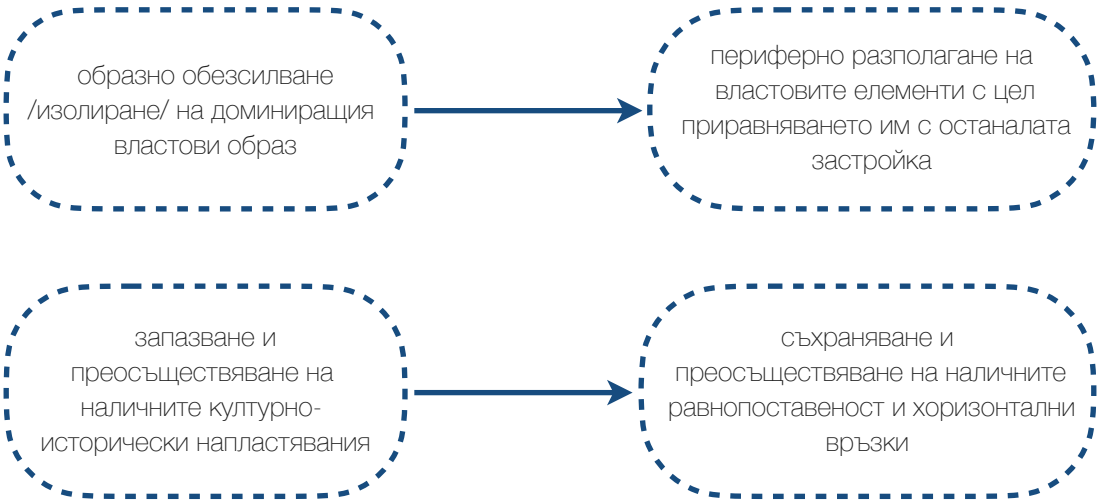
В контекста на настоящото изследване пространството около храма функционира чрез отношението между център и периферия. Храмът организира заобикалящата среда, без да я подчинява, както би се случило при йерархичната логика на анфиладния тип структура. В този смисъл статичността на площада не следва да се разбира като застой, а като устойчивост, равновесие и възможност отделните елементи да съществуват в относително равнопоставено отношение спрямо обединяващия ги център.

Самият храм е носител на поредица от преосъществявания. През годините той е възстановяван, преосмислян и започван отново, като една и съща функция е получавала различен архитектурен израз. Съотнесено към процесите на лично съзряване и постигане на идентичност, това внушава възможност за нова реализация, преоткриване и ново начало. Подобно

послание носи и самият площад, който също е преминавал през множество трансформации, но е съхранил основния си характер. Всеки нов елемент, появяващ се около центъра, се съобразява с предходното състояние и запазва отношението си към него. Така центърът действа като обединяващ ориентир, около който различните архитектурни, исторически и функционални пластове могат да съществуват едновременно. Именно съчетанието между промяна и устойчивост превръща мястото в силен градски образ, който въздейства и влияе върху човешкото поведение, избори и усещане за възможност.

Така площад „Св. Неделя“ може да бъде разгледан като проявление на центричния тип градска структура. При него властовият образ по презумпция е изолиран, тъй като всички елементи са разположени около общ център и имат сходно отношение спрямо него. Дори когато присъстват институционални сгради - като Богословския факултет, Министерството на здравеопазването, Съдебната палата или обектите около Ларгото, те остават периферни спрямо центъра и се приравняват към останалите части на композицията. Така властовият образ се смекчава, а отделните елементи се възприемат като части от по-широка градска цялост.

Следователно примерът със „Св. Неделя“ позволява извеждането на принципни похвати за центричния тип структура: властовите елементи следва да бъдат периферно разположени, а равнопоставеността и хоризонталните връзки, олицетворяващи множество възможности за реализация и преосъществяване, трябва да бъдат съхранени. Новите обекти могат да обогатяват функциите и образните белези на преосъществяване, но само ако внимателно се вписват в съществуващата центрична композиция.

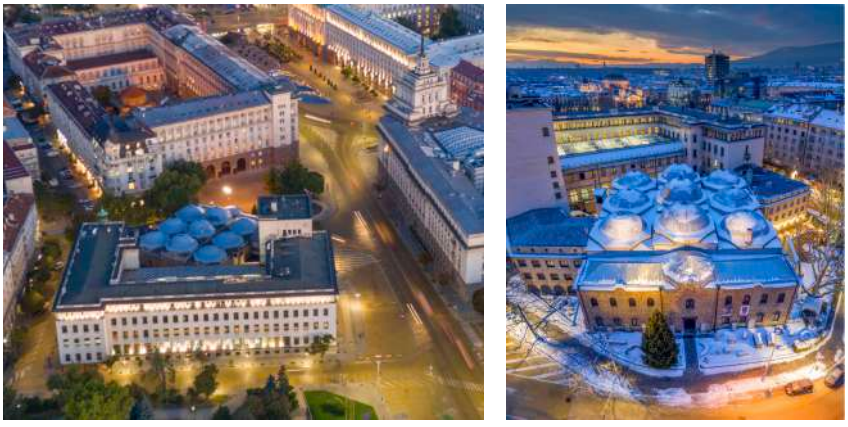

Фиг.4.17: Принципни архитектурно-градоустройствени похвати в центричен тип градска структура
Схема: Дарена Милкова

4.3.г. Поредицата от зелени и площадни пространства в София - градска структура тип “Лабиринт”

Лабиринтният тип градска структура представлява спонтанно възникнала и естествено развила се пространствена система, основана на постепенно добавяне, наслагване и приспособяване към вече съществуващата градска тъкан. Характеризира се е преобладаващи хоризонтални връзки на взаимодействие, множество възможни посоки и отсъствие на доминиращ властови образ. В контекста на постигането на лична идентичност това означава наличие на повече възможности за лична реализация, за преоткриване на себе си и за нови посоки на развитие. Именно затова този тип структура се асоциира с усещането за търсене, откриване, свобода и възможност за лична реализация. За да бъде усетена тази свобода в градската среда, е необходимо именно лабиринтните структури да бъдат разпознати, подчертавани и активирани като носители на възможни трансформации и преосъществявания. Едновременно с това доминиращият властови образ следва да остане изолиран или поне смекчен, така че да не прекъсва усещането за отвореност, избор и хоризонтално взаимодействие.

В контекста на София подобна структура може да бъде разпозната както в отделни сградни композиции, така и в по-мащабни градски последователности. Показателен пример е комплексът около Националния археологически институт с музей - преосъществена джамия, вградена в обема на Българската народна банка и заобиколена от лапидариум, подлезни връзки и пространства с различна историческа дълбочина. Тук отделните обеми са ориентирани под различен ъгъл и свидетелстват за последователни допълвания и трансформации. Преустройството на част от лапидариума в кафе-сладкарница с летен двор допълнително подсилва усещането за преосъществяване. Сградите на властта в съседство остават изолирани, а връзките с подлеза и околните тесни улици засилват лабиринтния характер на

Фиг.4.18: Поглед към сградата на Националния археологически институт и сградата на БНБ. Автор: Милен Цветанов

мястото. Така образните характеристики на мястото се оказват аналогични на тези в градината „Свети Седмочисленици“: от една страна видимите следи от различни исторически периоди и многобройни преосъществявания, като ирационално свидетелство, че промените са възможни и в бъдеще, а от друга и изолираната близост на сградите на властта. Така мястото е сполучлив пример за повишаване на привлекателността в лабиринтна структура, чрез многобройни преосъществявания. На свой ред то е органично свързано със системата от градини и паркове в центъра на София, образуващи много по-мащабна лабиринтна структура.

На по-голямо градско ниво лабиринтната структура се открива в системата от зелени и площадни пространства в центъра на София, които въпреки случилите се планирани намеси и стремежа към по-ясна и правилна улична мрежа, се открояват като криволичеща последователност от взаимно обвързани пространства. Именно тези поредици от паузи в плътната градска тъкан създават усещането за лабиринтна структура. Те не функционират единствено като отделни публични пространства, а като свързана система от преходи, междинни състояния, възможни маршрути и неочаквани пространствени открития.

Поредицата Борисова градина - Княжеска градина - градина „Св. Климент Охридски“ - Докторска градина създава свободно разгръщащ се низ от пространства с различен характер, без единна композиционна доминанта. Аналогична е и последователността от градина „Кристал“, Руската църква, Царската градина и Градската градина, която чрез ул. „Витоша“ може да се продължи към НДК и Южния парк. Тези зелени връзки не задават една-единствена посока, а предлагат избор, отклонение, престой и преоткриване на градската среда.

Към тях се добавят вътрешноквартални дворове, проходи и полупублични пространства, които усилват лабиринтния характер на централната тъкан, създавайки алтернативни маршрути, различни от официалната улична мрежа. За тяхната реализация са се случили редица трансформации и препланирания на градските пространства, съобразяващи се обаче със съществуващите контекст и ценности на средата. Така полученият резултат носи образа на възможната промяна, която не заличава напълно миналото, а го включва в нова пространствена логика.

Оттук следва още една възможност за увеличаване на привлекателността на структурата тип Лабиринт и в по-малките населени места - прокарване на благоустроени алтернативни маршрути, преминаващи през дворове, проходи и междинни пространства. Така лабиринтната логика може да внуши свобода, избор и възможност за преосъществяване дори в анфиладни или центрични структури.

Фиг.4.19: Централна градска част и поредицата от свързани озеленени пространства - въздушна снимка
Източник: Google maps

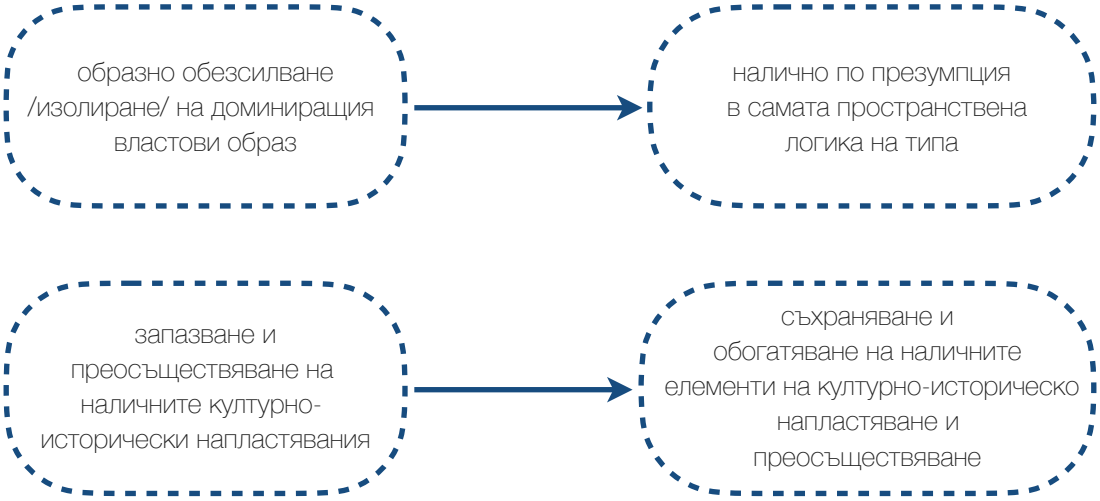
Фиг.4.20: Централна градска част и поредицата от свързани площадни пространства - въздушна снимка. Източник: Google maps

Аналогичен е и примерът с площадите в централната част на София. Плавното преливане от пл. „Св. Неделя“ към пл. „Независимост“, пл. „Атанас Буров“, пл. „Жельо Желев“ и пл. „Княз Александър I“, както и последващото им обвързване с пл. „Николай Гяуров“, пл. „Св. Александър Невски“, пл. „Народно събрание“, пл. „Гина Кунчева“ и пл. „Васил Левски“, свидетелства за поредица от исторически натрупвания и градоустройствени трансформации. Тези пространства не образуват строго подчинена композиция, а система от последователни градски ядра, които се разкриват едно след друго в процеса на движение.

Всеки от тези площади притежава собствен характер и различна символна натовареност: пл. „Св. Неделя“ е свързан с историческа дълбочина и центрична организация; пл. „Независимост“ - с институционален заряд и анфиладна структура; пл. „Княз Александър I“ - с гражданска и представителна функция; пространството около „Св. Александър Невски“ - със сакрално и мемориално присъствие. Въпреки различията си, те участват в обща лабиринтна структура, изградена чрез движение, визуални връзки, пешеходни преходи и последователност от открити пространства, превръщайки центъра на София в сложна система от взаимно допълващи се градски паузи. Както зелените пространства формират лабиринт от възможности за престой и отклонение, така площадите изграждат лабиринт от исторически, представителни и символни ядра. Водеща тук не е еднопосочната ос, а възможността за последователно откриване на различни градски състояния.

Натрупаните преосъществявания - промяна на функции, освобождаване и преоформяне на пространства, запазване на следи и компониране на стари пластове в нови структури - се превръщат в ключов елемент от въздействието на градската среда, внушаващ възможност за промяна, избор и лична реализация. Затова лабиринтните структури могат да бъдат разглеждани не само като морфологична характеристика, а и като важен психосоциален фактор. Те внушават, че промяната е възможна, че

изборите са множествени и че личната реализация може да бъде търсена в среда, носеща белезите на трансформация и на преосъществяване. Именно затова могат да бъдат разглеждани като един от ключовите фактори, предопределящи стремежа към дадено населено място. Разгледаните примери показват именно този потенциал - за създаване на усещане за непрестанни възможности и бъдещо развитие и за търсене на още поводи за обогатяване на тези подходи и усещания.

Фиг.4.21: Принципни архитектурно-градоустройствени похвати в градска структура тип “Лабиринт”
Схема: Дарена Милкова

4.4. ПАРАДОКСЪТ НА ГРАДА СТОЛИЦА

Столиците често действат като основни миграционни центрове, тъй като концентрират най-широк набор от икономически, социални, културни, образователни и здравни възможности. Именно затова градове като Париж, Лондон, Рим, Берлин или София привличат значителна част от населението на съответната страна, въпреки проблемите с презастрояване, пренаселеност и урбанистичен натиск.

В контраст с гореизброените примери, особен интерес представляват новопроектираните градове от XX век, създадени специално за столици. Замислени като рационални и функционално организирани градове според принципите на модернизма, те пораждат странен парадокс. Въпреки предимствата си, често не събуждат същия миграционен импулс като исторически развилите се водещи градове, които, от своя страна, често се свързват с имиджа на съответната страна.

Именно в този контекст се разглеждат двойките градове Сидни–Канбера, Рио де Жанейро–Бразилия, Карачи–Исламабад и Лагос–Абуджа. Сравнението между тях е извършено по нарочно избрани критерии като локален контекст, мотиви за преместване на столицата, градоустройствено

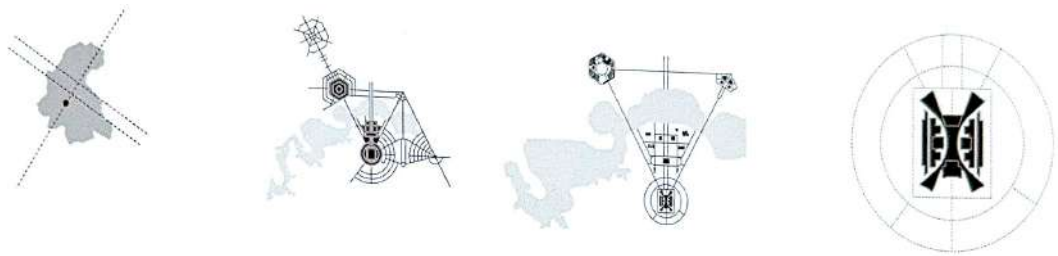
решение за новия град и брой население. Целта е едновременно да се открият различни характеристики, но и да се намери потвърждение или опровержение на изведените вече архитектурно-градоустройствени принципи като фактор, стимулиращ миграцията от населени места, където тези принципи не са проявени. Примерите илюстрират приложението на изведените вече принципи и на ниво град.

4.4.а. Случаят Австралия: Сидни и Канбера

Сидни и Канбера представят два различни модела на градско развитие. Сидни, основан през 1788 г. като британска наказателна колония и седалище на управлението на Нов Южен Уелс, се развива като исторически пристанищен град. Характеризира се с неправилната улична мрежа, силно повлияна от природната среда, постепенно разрастване и полицентричност. Именно културно-историческото напластяване, множеството вторични центрове и отсъствието на предварително наложена геометрична схема създават усещане за отвореност, трансформация и възможност за преосъществяване.

Канбера, от своя страна, възниква като политически компромис между Сидни и Мелбърн след федерализирането на Австралия през 1901 г. Новата столица е проектирана след международен конкурс, спечелен от Уолтър Бърли Грифин и Марион Махони Грифин. Планът ѝ съчетава природната топография с ясна композиционна схема, организирана около водна и сухоземна ос, при чието пресичане се формира правителственият център. Важно качество на проекта е отделянето на властовото ядро от градския живот чрез езерото - похват, съответстващ на принципа за образно изолиране на представителната власт.

В същия момент, въпреки столичните си функции, населението на Канбера е в пъти по-малобройно от това в Сидни. Това очертава тенденцията, че Сидни като по-стар град, който в процеса на своето съществуване изолира образа на властта като я делокализира, е по-притегателен в сравнение с

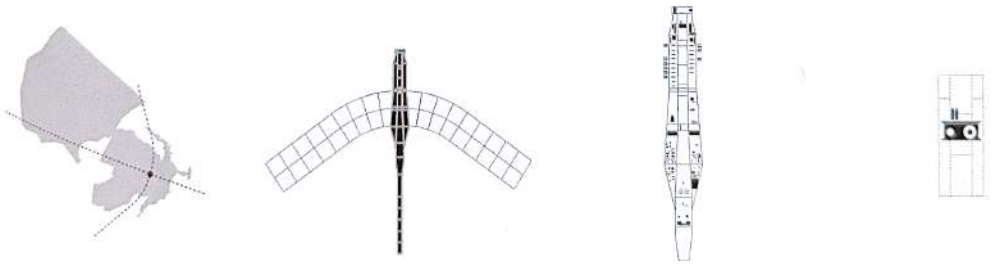
Фиг.4.22: Пространствен анализ на ключовите елементи от плана на града:
Географска ориентация // Основна мрежа // Символични оси // Представително ядро
Източник: Busquets, 2020: 361

Канбера, което може да се обясни с историческата дълбочина, културните напластявания, полицентричността и усещането за ежедневна възможност за промяна, липсващи в същата степен при новопроектираната столица.

4.4.б. Случаят Бразилия: Рио де Жанейро и Бразилия

Рио де Жанейро и Бразилия представят контраста между исторически развил се град и новопроектирана столица. Развитието на Рио, основан през 1565 г. като португалска колония, се развива под силното влияние на природната среда и вследствие на силната му търговско-икономическата роля. Това предопределя постепенното му нарастване, полицентричната структура и богатата културна идентичност, с които се характеризира. От 1763 до 1960 г. Рио е столица на държавата и натрупва множество исторически, политически и културни пластове, които продължават да формират неговата идентичност[30] и притегателност.

Преместването на столицата във вътрешността на страната има териториално-политически и символен мотив. Новата столица трябва да децентрализира влиянието на крайбрежните метрополиси, да подпомогне развитието на вътрешността и да въплъти модерното лице на държавата. Така през 1960 г. Бразилия става официална столица, изградена като част от националния проект за модернизация. Планът на Лусио Коста - Plano Piloto, организира града около две основни оси - Монументална и Транспортна, определящи по този начин представителния характер по едната ос, и жилищния по другата. Вписан е в списъка на ЮНЕСКО, основно поради "забележителното съответствие" между урбанистичния план на Коста и архитектурните решения на Оскар Нимайер за политическия център, характеризиращи се със знаковата си пластична форма[31].

Фиг.4.23: Пространствен анализ на ключовите елементи от плана на града:
Географска ориентация // Основна мрежа // Символични оси // Представително ядро
Източник: Busquets, 2020: 361

[30] но без да я подменят: по-късните намеси от XIX и XX век се вписват в съществуващата градска тъкан, без да я подменят изцяло.

[31] Другият критерий за вписването на обекта е като "уникален пример за градско планиране, реализирано през 20-ти век, израз на градските принципи на модернистичното движение, изложени в Атинската харта".

В контекста на настоящото изследване Бразилия може да бъде разгледана като пример за образно изолиране на властта на две нива: чрез изнасянето на политическия център в нова територия и чрез отделянето на властовата функция в рамките на самия град по Монументалната ос. Въпреки това именно тази рационална и ясно конструирана структура ограничава усещането за спонтанност, историческа дълбочина и преосъществяване.

Сравнението с Рио показва, че загубата на столичен статут не води до намаляване на неговата притегателност. Напротив, градът запазва ролята си на един от най-значимите бразилски метрополиси и остава по-населен от Бразилия. Това потвърждава тезата, че исторически развилата се градска тъкан, културните напластявания и неглижирането на властовия образ създават по-силно усещане за свобода, възможност и лична реализация от новопроектираната, йерархично организирана столица.

4.4.в. Случаят Нигерия: Лагос и Абуджа

Лагос и Абуджа представят поредния контраст между исторически развил се град и новопроектирана столица. Лагос, разположен на Атлантическото крайбрежие, възниква като рибарско селище на народа Йоруба, по-късно се развива като португалски и британски колониален център, а от 1861 г. изпълнява столични функции. Неговото пристанищно местоположение и постепенното разрастване предопределят фрагментирана, хетерогенна и слабо планирана градска тъкан. Именно тази историческа еволюция, въпреки проблемите с хаотичност и пренаселеност, създава усещане за динамика, възможности и непрекъсната трансформация.

Решението за създаване на нова столица е взето през 1976 г. и е мотивирано от стремежа за скъсване с колониалното минало, териториално центриране на държавата, етнически и регионален неутралитет и изграждане на нов образ на Нигерия. Абуджа е проектирана като модерен град по генерален план на International Planning Associates, основан върху функционално зониране, йерархична пътна система, административно ядро, жилищни сектори и зелени пространства.

Правителственият център, в последствие детайлно разработен от колектива на Кензо Танге, е разположен в края на основна ос и е отделен от останалата градска тъкан чрез паркова среда и природни елементи. Посоката на бъдещото разрастване на града е изначално заложено в неговия план. В този контекст всеки опит за излизане от тази предварително начертаната рамка се възприема за отклонение от плана, а не за естествено градско развитие.

Въпреки заложената идея за образно изолиране на властта и поетапно контролирано развитие, Абуджа остава значително по-малко населена от

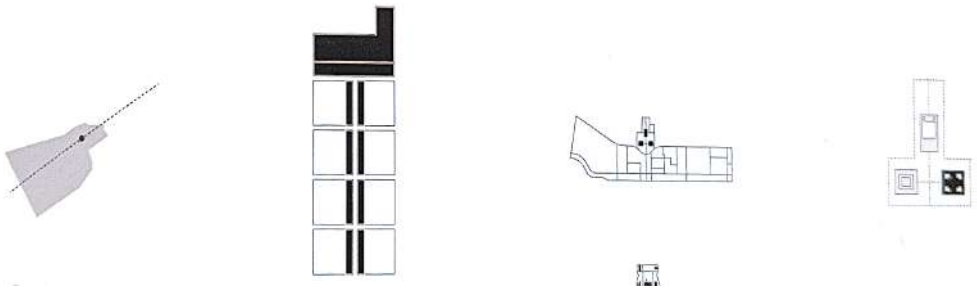
Лагос. Това потвърждава необходимостта от наличие и на двата вече дефинирани принципа, тоест необходимостта не само от образно изолиране на властта, но и от белези на преосъществяване, на културно напластяване и на ежедневна трансформация, които едновременно да удовлетворят образа за града.

4.4.г. Случаят Пакистан: Карачи и Исламабад

Карачи и Исламабад представят още един контраст между исторически развил се град и новопроектирана столица. Карачи възниква като рибарско селище, но през британския колониален период се превръща във важно пристанище, а след създаването на Пакистан през 1947 г. става първата столица на държавата. Бързият му растеж е резултат от миграционните процеси след разделянето на Британска Индия, от пристанищните и търговските функции, както и от силния демографски натиск. Така градът се оформя като хетерогенен и фрагментиран метрополис, в който историческите напластявания, инфраструктурните проблеми и непрекъснатите трансформации създават динамична градска среда.

Решението за изграждане на нова столица е свързано с желанието за пространствена реорганизация, по-централно разположение, сигурност, възможност за планирано развитие и по-добра инфраструктурна обезпеченост. Исламабад е създаден в началото на 60-те години по проект на Константинос Доксиадис. Планът използва принципа на модулната решетка ("Dynapolis" - концепцията на Доксиадис), съчетавайки природни дадености - подножието на планината Маргала, с рационална урбанистична логика. Следват се модернистичните принципи на функционално зониране, йерархична пътна мрежа, зелени пояси и ясно разграничени жилищни, административни и дипломатически зони. Градът е замислен като линеарен с посока на развитие, противоположна на административното ядро.

Особен интерес представлява и градът близнак на Исламабад - град Равалпинди (съществувал още преди новата столица), замислен да обслужва

Фиг.4.24: Пространствен анализ на ключовите елементи от плана на града: Географска ориентация // Основна мрежа // Символични оси // Представително ядро
Източник: Busquets, 2020: 361

търговските и индустриални функции, а в самото начало да поема и голяма част от жилищните функции на новопроектираната “столица на нацията”.

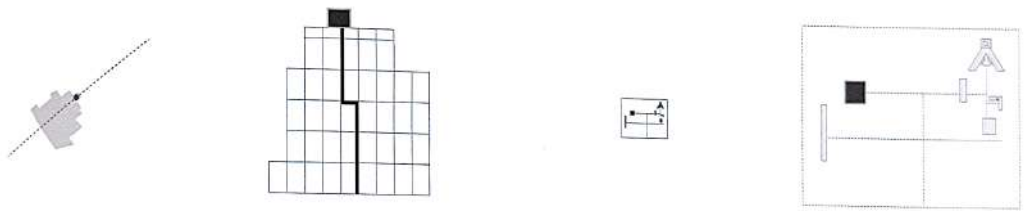
Така образното изолиране на властта се покрива на няколко нива: първо чрез преместването ѝ от Карачи в нов град; второ чрез връзката с Равалпинди като град-близнак, поемащ търговски, индустриални и част от жилищните функции; и трето чрез разполагането на административния център в подножието на планината, в посока, в която градът не може да се развива.

Въпреки добрите условия, зеленината и планираната структура на Исламабад, Карачи остава многократно по-населен и по-силен притегателен център. Подобна логика се открива и при Равалпинди, чието население също надвишава това на новата столица. Това потвърждава тезата, че исторически развилите се градове, носещи следи от преосъществяване, спонтанност и културно напластяване, образно са по-притегателни от рационално проектираните административни столици.

Чандигарх, Индия

Потвърждаващ пример от същия регион е и новият град Чандигарх – административна столица на индийските щати Пенджаб и Харяна, дело на Льо Корбюзие. Градът се характеризира с правоъгълна структура, разделена на равни жилищни блокове. В средата на композицията, пресечена от живописни зелени ивици, е разположен градският център, а в периферията на града - правителственият квартал.

Това потвърждава тенденцията към образно изолиране на властта, системно откриваща се в знаковите проекти за нови градове столици, и подкрепя изведеното изискване това качество да бъде заложено в урбанистичната тъкан като възможен фактор за ограничаване на миграционния импулс.

Фиг.4.25: Пространствен анализ на ключовите елементи от плана на града: Географска ориентация // Основна мрежа // Символични оси // Представително ядро
Източник: Busquets, 2020: 361

4.4.д. Изводи

Сравнителният анализ на двойките Сидни/Канбера, Рио де Жанейро/Бразилия, Лагос/Абуджа и Карачи/Исламабад, както и примерът с Чандигарх, потвърждава зависимостта между градоустройствената организация и степента на предпочитание на дадено място за обитаване. Исторически развилите се градове - Сидни, Рио де Жанейро, Лагос и Карачи, са икономически силни, демографски доминиращи и културно напластени структури. Те се формират постепенно, под влияние на релеф, търговски връзки, миграционни процеси и последователни трансформации. Урбанистичната им логика е основана предимно на хоризонтални връзки, хетерогенност и еволюционно развитие, които съгласно теориите на Александър и де Ланда са естествените и тези с мрежови тип структура. Именно тези характеристики създават образни свидетелства за преосъществяване и за възможност за лична реализация.

Новопроектираните столици - Канбера, Бразилия, Абуджа, Исламабад и Чандигарх, от своя страна въплъщават стремежа на модернизма към рационален ред, функционално зониране и йерархична инфраструктура. В тях се открива една и съща тенденция не просто за зониране, но и за отделяне и обособяване на властовото и административно ядро от социалната динамика и от посоката на растеж и развитие на града. Създадени са като символи на нова държавна идентичност и на скъсване с предходни исторически или колониални зависимости. Въпреки това остават по-слабо притегателни от старите водещи градове, тъй като им липсват натрупани във времето следи от преосъществявания. Същевременно именно тези нови столици ясно потвърждават тенденцията към образно изолиране на властта. Това се проявява на две нива: чрез делокализация на политическия център в нов град на ниво държава и чрез отделяне на административното ядро от основната градска динамика на ниво град. Така властта присъства, но е пространствено и символно дистанцирана от ежедневния живот.

Именно в тези новопроектирани градове се открива парадоксът на града столица: въпреки столичните функции и възможности, които се предлагат и въпреки привлекателността на столиците по принцип, новите столици остават по-малко привлекателни за миграция от старите. Следователно привлекателността на града не се определя единствено от неговите функции, а и от наличието на други, често несъзнавани фактори.

В контекста на настоящото изследване такива принципи са наличието на културно-исторически натрупани трансформации и образното ограничаване на доминиращия властови модел. Старите столици въплъщават и двата принципа, докато новопроектираните столици потвърждават преди всичко втория. При тях образното изолиране на властта се проявява в две

направления: първо, на ниво държава - чрез делокализацията на столичните функции в изцяло нов, специално проектиран град; и второ, на ниво градска структура - чрез отделяне на административния и властови център в самостоятелно ядро, което остава смислово и пространствено дистанцирано от ежедневната градска динамика. Особено важно е, че това обособяване на властовото ядро не се свежда единствено до функционално зониране или до изискване на възложителя, а често се проявява като индивидуално проектантско решение. Това позволява да се предположи, че проектантите интуитивно са реагирали на нова демократична тенденция, на несъзнаван императив на актуалната обществена сугестивна норма. В този смисъл образното неглижиране на властовото присъствие в града може да бъде разглеждано като съвременна обективна тенденция, установена и в настоящия труд.

Следователно по-силната миграционна привлекателност на определени градове може да бъде обяснена именно чрез съвместното проявление на двата принципа: исторически натрупана възможност за преосъществяване и символно ограничаване на доминиращия властови образ.

4.5. ОБОБЩЕНИЕ И ИЗВОДИ

В заключение, направените анализи позволиха да се изведе връзката между градската среда и човека и да се подчертае психологическото въздействие, което пространствената структура оказва върху човешките действия, избори и поведение. В контекста на постигането на лична идентичност - един от водещите мотиви за миграция в съвременния свят, се откроиха две основни тенденции, чиито белези човек несъзнавано търси в градската среда. Първата е стремежът към освобождаване от наложени модели на влияние - както в личен, така и в градоустройствен аспект. Втората е стремежът към нови възможности, чрез които може да се постигне лична реализация.

Като градоустройствен еквивалент на тези тенденции бяха изведени два основни принципа: първо, образно обезсилване или изолиране на доминиращия властови образ, което създава усещане за свобода, и второ, запазване и преосъществяване на културно-историческите напластявания, които внушават възможност за бъдещи трансформации. Тези принципи бяха съотнесени към трите типа градска структура - анфиладен, центричен и лабиринтен, и проверени чрез конкретни примери от централната градска част на София.

При анфиладния тип градска структура, основан върху йерархия и подчинена насоченост, свободният избор е ограничен, поради което

основната намеса следва да бъде насочена към образно обезсилване на властовата доминанта. Реализирането на това чрез поредица от преосъществявания би засилило възможността за преосмисляне на средата. В контекста на София и Ларгото то е постигнато чрез нарушаване на еднозначно насочения модел: чрез намаляване значението на централната ос посредством въвеждане на асиметрии или на втора, а при определени условия и трета, напречна ос.

При центричния тип градска структура водеща е равнопоставеността между елементите, обусловена от обединяващата функция на центъра. В този смисъл йерархията отсъства, а заедно с нея отслабва и доминиращият властови образ. При наличие на властови обекти, те са разположени в периферията на композицията, което ги приравнява с останалите елементи и по този начин обезсилва тяхната роля и символно значение. Затова в този тип градска структура усещането за свобода и за възможност е изначално заложено. В този случай основната задача е от една страна да се подчертаят поредиците от преосъществявания, които да засилят усещането за възможности, за промяна и бъдеща реализация, и от друга страна - новите обекти да се разполагат също по периферията на структурата като така се цели запазване и обогатяване на центричния тип.

Лабиринтният тип градска структура, от своя страна, се основава на хоризонтални връзки на взаимодействие, които предразполагат към постоянно развитие, движение и промяна. Тъй като вертикалните властови отношения по презумпция отсъстват или са слабо проявени, усещането за свобода вече е налично в самата пространствена логика на този тип структура. Поради това в този случай следва да се търсят преди всичко елементи на културно-историческо напластяване и преосъществяване, които да подсилят внушението за възможна реализация, себепостигане и откриване на нови посоки.

Важно е да се подчертае, че реалната градска среда рядко съществува в чист тип. Най-често структурите се смесват, наслагват и взаимодействат в рамките на една и съща градска среда, поради което подходът към всяко населено място трябва да отчита конкретния му морфологичен, исторически и социален контекст.

Потвърждение за валидността на изведените принципи е открито и в новопроектираните градове столици от XX век. В тях интуитивно е търсено образно отделяне на властовия образ, което като похват е различно от функционалното зониране на ниво град. От друга страна населението в тях е в пъти по-малко в сравнение със старите столици, което в контекста на настоящото изследване е тълкувано като резултат от липсата на белези за културно-исторически трансформации и намеси.

Разгледаните примери позволяват извеждането на принципи за определени архитектурно-градоустройствени намеси в средата. Хипотезата на настоящия труд е, че прилагането на тези похвати (намеси) в различни контексти и типове градска структура в по-малките населени места би спомогнало за намаляване на миграционните тенденции към големите градове. Необходимо е обаче тези принципи да се подложат на експериментална проверка. Разбира се, важно е да се уточни, че постигането на тази цел би било възможно само и единствено, ако тези архитектурно-градоустройствени принципи се приложат в комбинация с други рационални мерки (икономически, образователни, социални, здравни и т.н.) на национално ниво за намаляване на миграционния натиск и за развитие на малките населени места. База за подобно развитие би било задържането на обитателите там, включително и като работна сила, което може да стимулира и инвестиране в местната икономика, на свой ред усилващо привлекателността на малките населени места и задържането на обитателите. Така намаляването на миграционните процеси би било подкрепено вече не само с образи. Целта на изведените тук принципи е за допълнително подсилване на рационалните мерки.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:
ОБОБЩЕНИ ИЗВОДИ. ПРИНОСИ. ПЕРСПЕКТИВИ ЗА РАЗВИТИЕ

Обобщени изводи

Дисертационният труд представлява изследване в областта на урбанизацията на съвременните градове в контекста на идентичността и на мотивациите за миграция. В изследването са обвързани градоустройствени и архитектурни аспекти на развитието на населените места с психосоциални аспекти на човешката идентичност и влиянието ѝ върху обкръжаващата ни среда. Разгледана е връзката между човека и градската среда през призмата на градската морфология, въобразения образ за града, процесите на идентификация и формиране на миграционни мотивации. Развита е тезата на труда, че градът не представлява единствено физическа и функционална структура, а и носител на образи, значения и внушения, които влияят върху начина, по който човек възприема своите възможности за развитие, принадлежност и реализация, а оттам определя и желанието си за оставане или преместване в дадено място.

В хода на изследването са проследени основни етапи в развитието на урбанизационните процеси; разгледани са различни типологии на градовете и е предложена авторска класификация на обемно-пространствената организация на населените места. Паралелно с това са анализирани миграционни теории, като вниманието е насочено към разширяването на разбирането за миграционните мотивации - от външни и рационални фактори към индивидуални стремежи, въобразени представи и ирационални подбуди. Изследвано е разбирането за идентичността и за нейното постигане в личен план. Фокусът е поставен върху ролята на града в постигането на лична идентичност като градската морфология е разгледана в качеството на активен фактор, способен да влияе върху усещането за свобода, възможност, промяна, принадлежност и идентичностна реализация. На тази база са изведени принципни характеристики, разпознаваеми в заобикалящата ни среда и са формулирани архитектурно-градоустройствени похвати, които след това да бъдат приложими в съвременните урбанизационни практики с цел постигане на устойчив градски модел.

Приноси

Дисертационният труд представлява мултидисциплинарно изследване на градовете и тяхната форма в контекста на индивидуалните стремежи за обитаване на дадено населено място.

Приносите - научно-теоретични и научно-приложни, на труда са:

- Разширено е разбирането за градската морфология отвъд нейните чисто функционални, композиционни или исторически характеристики. Тя е разгледана като активен фактор, който участва във формирането на социални отношения, идентичностни процеси и представи за възможен живот;
- Изследвани са сложните взаимоотношения между градската среда, от една страна, и индивидуалните човешки стремежи, лична идентичност и миграционни желания, от друга, което допринася за тяхното комплексно разбиране;
- Изведена е авторска типологична класификация на обемно-пространствената организация, приложима както към отделни обекти, така и към цели градски структури и населени места, независимо от тяхната първоначална функция или културно-исторически контекст;
- Подчертано е значението на социално конструирания образ на града като значим, но недостатъчно изследван фактор в разбирането на миграционните мотивации, предвид обстоятелството, че ирационалните мотиви могат да се удовлетворяват и образно;
- Изведените теоретични зависимости са трансформирани в архитектурно-градоустройствени похвати, които могат да служат като основа за анализ и бъдещи намеси в различни типове градска структура;
- Формулирани са принципи за повишаване на привлекателността, разпознаваемостта и идентичностния потенциал на населените места с оглед намаляване на миграционния натиск към големите градове.

Перспективи за развитие

Бъдещото развитие на изследването може да бъде насочено към разширяване на емпиричната му основа чрез включване на повече населени места с различен мащаб, историческо развитие и социално-икономически профил. Анализът на конкретни пространствени ситуации би позволил пряко приложение и проверка на изведените архитектурно-градоустройствени похвати в различни градски контексти.

В допълнение, формулираните теоретични характеристики имат потенциал да се превърнат в инструмент за теоретично обследване и практически анализ както на съществуващи градски структури, така и на новопроектирани или бъдещи урбанистични формации. Те биха могли да

подпомогнат идентифицирането и обяснението на определени урбанистични проблеми, както и търсенето на възможни подходи за тяхното преодоляване.

Предложените изводи не претендират да дават универсално решение за бъдещото развитие на градовете. Те по-скоро следва да бъдат разглеждани като част от по-широка аналитична рамка, насочена към изследване на съвременните градски тъкани в контекста на личната идентичност, човешкото поведение и взаимното влияние между човека и градската среда.

Публикации на автора по темата на дисертацията

- **Милкова, Д.** (2019). *Социалната идентичност и ирационалната урбанизация.* // Сборник към IX Международна научна конференция по архитектура и строителство ArCivE 2019 - 31.05 - 02.06.2019г.,гр. Варна
- **Milkova, D.** (2019). *Irrationality in the contemporary urbanization.* // Сборник към V Международен симпозиум за докторанти в сферата на строителното инженерство, архитектурата и опазването на околната среда PhiDAC 2019 - 24-25.10.2019г., гр. Ниш, Сърбия
- **Милкова, Д.** (2022). *Ирационалната урбанизация.* // Годишник на УАСГ - София, Том 55 (2022), бр. 3, стр. 499 – 507

Участия на автора в научни конференции, обучения и семинари, свързани с темата на дисертационния труд

Научни конференции:

- Международна юбилейна научна конференция „75 години УАСГ“, 1–3 ноември 2017г., гр. София;
- IX Международна научна конференция по архитектура и строителство ArCivE 2019 - 31 май – 02 юни 2019 г., гр. Варна, България;
- V Международен симпозиум за докторанти в сферата на строителното инженерство, архитектурата и опазването на околната среда PhiDAC 2019 – 24-25 октомври 2019г., гр. Ниш, Сърбия;

Обучения, проекти и семинари:

- “Тезата ми в 180 секунди” (Ma thèse en 180 secondes) – национален финал на конкурса, Френски културен институт, гр. София - 08.06.2018г.
- „Използване на библиотечните бази данни - Scopus и Web of Science, като източници за професионално развитите”, лектор Валентина Вълова - библиограф-информатор към Библиотечно-информационният център на УАСГ - 31.01.2019г;

- “Как да оформим дисертация и презентация? Ще ви дадем съвети!”, организатори: “Embedded Intelligent Technologies/Smart Lab” и “Българска Наука” - 25.11.2019г.
- “Архитектурното наследство в градската среда. Нови функции на културното наследство” - работилница, проведена от арх. Дарена Милкова (автор на труда) и арх. Десислава Ковачева в рамките на проект “STEAM кариерно ориентиране за лидерите на бъдещето от поколение Z” - проект на РБ “Пенчо Славейков” Варна - май 2025г.

Представеният за защита дисертационен труд на тема “Урбанизация - пренаселеност - идентичност: минало и бъдеще” за присъждане на образователна и научна степен “доктор” е оригинална разработка и съдържа оригинални резултати, получени при проведени от автора научни изследвания (с подкрепата и съдействието на научния ръководител).

Резултатите, които са получени, описани и/или публикувани от други учени, са надлежно и подробно цитирани в използваната литература при спазване на изискванията за авторското право.

Библиографската справка е оформена в съответствие с БДС ISO 690: 2021 Информация и документация. Насоки за библиографско позоваване и цитиране на информационни ресурси (ISO 690:2021).